

Osmanlı Bürokrasisinde Engelli (Sağır-Dilsiz) İstihdamı

Sezai Balcı

Giresun Üniversitesi

Giriş

Sağır ve dilsizlerin, hükümdar saraylarında istihdamında hükümdara, hanedan üyelerine ve devlet adamlarına hizmet etmeleri dolayısıyla güvenlik ve konuşulan devlet işlerinin dışarıya yansıtılmama gerekçesi rol oynamıştır.¹ Diğer dünya devletlerinde olduğu gibi Osmanlı idaresinde de başta Saray olmak üzere Harem, Babıâli,² Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Meclisi,³ Hassa Ordusu Meclisi,⁴ Hariciye Nezaret-i,⁵ Meclis-i Vâlâ,⁶ Meclis-i Maarif-i Umumiye,⁷ Şûrâ-yı Devlet,

.....

1 Abdülkadir Özcan, "Dilsiz", *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 304.

2 BOA, İ. MVL, 305/12575, 10 Ş 1270/8 Mayıs 1854.

3 Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Meclisi'nde 1854'te biri maaşsız olmak üzere iki dilsiz çalışıyordu. BOA, A. MKT. NZD, 118/37, 26 M 1271/19 Ekim 1854.

4 Burada işe alınması düşünülen dilsizlerden biri de Üsküdarlı Derviş Efendi'di. BOA, A. MKT. NZD, 118/37, 26 M 1271/19 Ekim 1854.

5 BOA, HR. MKT, 140/28, 177/79, 199/25, 266/3.

6 Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK Yay., İkinci Baskı, Ankara 1999, s. 100.

7 BOA, C. MF, 99/4947, 5 S 1263/2 Şubat 1847.

Tuna Vilayeti,⁸ askeri birlikler,⁹ Harem ve Hırka-i Saadet Dairesi¹⁰ gibi birçok birimde dilsizler istihdam edilmiştir.

Osmanlı klasik devrinde Farsça *bîzebân* olarak isimlendirilen dilsizler, daha çok Saray ve Harem'de kullanılmıştır. İncelediğimiz kaynaklar dilsizlerin istihdamını Yıldırım Bayezit devrine kadar götürmektedir.¹¹ Tayyâr-zâde Atâ,¹² Pakalın,¹³ Baykal,¹⁴ Ekinci,¹⁵ Lewis¹⁶ ve Ahmet Rasim'e¹⁷ göre dilsizlerin sarayda istihdamına Fatih Sultan Mehmet devrinde başlanmıştır. Koçu ise Osmanlı Sarayı'nda dilsizlerin kullanılmasının daha önceki devletlerde uygulanan bir saltanat geleneği olduğunu ifade ederek Osmanlıların da bu geleneğe uyduklarını belirtmektedir.¹⁸ Dilsiz ve cücelerin Osmanlı Sarayı'ndaki durumları ve fonksiyonları Avrupalı diplomat ve seyahatçilerin daha çok ilgisini çekmiştir. 1555'te İstanbul'a gelen Alman Elçisi Busbecq, sarayda kullanılan dilsizleri *Türklerin pek önem verdiği hizmetkârlar sınıfı* olarak nitelendirmektedir.¹⁹ XVI. yüzyılın ikinci yarısında Venedik Elçisi Garzoni ile Fransız diplomat Philippe du Fresne-Canaye, Sultan II. Selim'in etrafında bulunan musâhip, cüce, dilsiz ve "soytarı"larından bahsetmektedir.²⁰

.....

8 1865'te Lofçalı Hasan Ağa, BOA, MVL, 465/48, 11 L 1281/9 Mart 1865.

9 BOA, İ. DH, 440/29070, 18 M 1276/17 Ağustos 1859.

10 BOA, İ. TAL, 90/55, 15 Ş 1313/21 Ocak 1896.

11 "Dilsizler ya da Bizebân", *TA*, XIII, Ankara 1966, s. 277; Özcan, agm, s. 304.

12 Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi -Tarih-i Enderûn-*, I (Haz. Mehmet Arslan), Kitabevi, İstanbul 2010, s. 271-272.

13 "Bizebanlar", Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, Dördüncü Baskı, MEB, İstanbul 1983, s. 237.

14 İsmail H. Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, I, İstanbul Fetih Derneği Yay., Halk Basımevi, İstanbul 1953, s. 63.

15 Ekrem Buğra Ekinci, "Saray Dili, Dilsiz Dili," *Türkiye*, 12 Kasım 2008, s. 14.

16 Bernard Lewis, "Dilsiz", *EI*, II, Leiden-London 1965, s. 277.

17 Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, II, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2000, s. 230.

18 Reşat Ekrem Koçu, "Dilsiz, Saray Dilsizleri", *İA*, VIII, Koçu Yay., İstanbul 1966, s. 4581.

19 Ogier Ghislain de Busbecq, *Türk Mektupları* (Çev. Derin Türkömer), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2005, s. 34.

20 M. Miles, "Signing in the Seraglio: Mutes, Dwarfs and Gestures at the Ottoman Court 1500-1700", *Disability & Society*, XV, 1, 2000, s. 115-134. Çalışmamızda

Klasik dönemde dilsizler, Arz Odası'nda Sadrazamların Padişahla olan görüşmelerinde kullanılmaktaydı. Bu görüşmelerde dilsizlerden başka bir görevli bulunamazdı.²¹ Devlet işlerinin görüşülmesi sırasında hizmet eden dilsizler daha sonra da Babiâli'de evrak getirip götürme işinde istihdam edilmişlerdir. Günümüzde ise TBMM ve Bakanlar Kurulu toplantılarında sağır ve dilsiz kavaslar kullanılmaktadır.²²

Dilsizlerin amiri olan başdilsiz; başçavuş, başcüce²³ ve sırkatibi gibi Has Odalı sayılırdı.²⁴ Dilsizler, Seferli Koğuşu kurulana kadar Has Oda'da kalmıştır.²⁵ Osmanlı Sarayı'nda bulunan dilsizler Seferli Odası'nda bulunurdu.²⁶ *Hane-i Seferli* de denilen bu odayı IV. Murat, Revan Seferi'ne giderken 1635'te ihdas etmiştir. Seferli Odası'nda bulunan içoğlanlarının görevi önceleri Enderûn halkının çamaşırlarını yıkamaktı. Sonradan oda bir sanat mektebi haline getirilmiştir. Burada dilsiz ve cücelerin dışında musikîşinâslar, hânendeler, kemankeşler, pehlivanlar, berberler, hamamcılar ve tellâklar da bulunurdu. Her odanın efrâdı ise kendi koğuşlarında yatıp kalkarlardı.²⁷

.....

Miles'in bu makalesi <http://www.independentliving.org/docs5/mmiles2.html> (15/10/2013) adlı linkten alınmıştır.

- 21 Tayyâr-zâde Atâ, *age*, I, 271-272; Baykal, *age*, I, 63.
- 22 Bugün TBMM'de ikisi sağır ve dilsiz olmak üzere 11 kavas istihdam edilmektedir. Bir erkek ve bir kadından oluşan sağır ve dilsiz kavaslar, gizli oturumlara başlanılmadan TBMM Kanun ve Kararlar Müdürlüğü'nün görevlileri önünde içerde yaşananların dışarıya yansıtılmaması için yemin etmektedirler. Metin Yüksel, "Meclisin 11 Kara Kutusu", *Hürriyet Pazar*, 8 Kasım 2013 (<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/11/08/369041.asp>) (15/11/2013).
- 23 İngiliz, Abbâsî, Aztek, Eski Mısır, Avrupa Hunları, Moğol ve Çin saraylarındaki cüce istihdamı hakkında bkz. Ayşe Ezgi Dikici, *Imperfect Bodies, Perfect Companions? Dwarfs and Mutes at the Ottoman Court in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s. 1.
- 24 Tayyâr-zâde Atâ, *age*, I, 382.
- 25 "Dilsizler ya da Bizebân", s. 277.
- 26 "Enderûn-ı Hümâyûn'a vaki' hane-i Seferli ağavâtından bizebân Hamîd Ağa kullarının...", BOA, HH, 1520, 18 ZA 1227/23 Kasım 1812; "Enderûn-ı Hümâyûn'dan hane-i Seferli ağavâtından Mehmed Salih Ağa kullarının...", BOA, C. BH, 89/4275, 21 R 1242/22 Kasım 1826; Özcan, agm, s. 304.
- 27 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yay., Üçüncü Baskı, Ankara 1988, s. 311; Özcan, agm, s. 304; Koçu, "Dilsiz,

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Sultan İbrahim'e sunduğu bir lâyhada dilsizler ve hocalar Seferli Odası'ndan sayılmıştır. Seferli Odası'ndaki dilsiz kadroları boşaldığı zaman bunların yerlerine büyük ve küçük odada bulunan dilsizlerden atama yapılırdı.²⁸

Saray koğuşlarında bulunan dilsizlerin amirlerine ise başbîzebân yani başdilsiz denirdi. Başdilsizler genellikle silsile yoluyla seçilirdi. Dilsizler ocak yoluyla subay olamazlar ve Has Oda'ya alınmazlardı. Sadece başdilsizlerin Has Odalı pâyeleri bulunurdu.²⁹ Başdilsiz, Enderûn'daki bütün dilsizlerin amiri değildi. Seferli Odası dışında Kiler ve Hazine Odalarında da birer başdilsiz bulunurdu.³⁰ Belli bir hizmet süresinden sonra başdilsiz ve dilsizlerden isteyenler belirli maaşlarla emekli edilerek saraydan çıkarılırdı. Çıkmak istemeyenlerse ömürlerinin sonuna kadar sarayda kalabilirdi. Fakat başdilsiz makamında uzun süre kalarak bu kadroyu işgal edenler, buraya aday olan diğer dilsizlerin düşmanlığını kazanırdı.³¹

Dilsizler kıdemleri arttıkça “soyunuk eski, bıçaklı eski” gibi Enderûn'a has unvanlar alırlar ve başdilsizliğe kadar yükselebilirlerdi. Kıdemli olanlar kendilerine ait camekânlarda dinlenme, eskiler sofrasında yemek yeme gibi birtakım imtiyazlar elde edebilirlerdi.³² Enderûn koğuşlarında bulunan “soyunuk eski” unvanlı ağalar her koğuşta dokuz, “bıçaklı eski” unvanlılar ise Seferli ve Kiler Odalarında 10, Hazine Odası'nda ise altı kişiden oluşurdu.³³

Mart 1919'da Babıâli'de biri başdilsiz olmak üzere iki dilsizin çalışması,³⁴ Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar dilsizlerin istihdamına devam edildiğini göstermektedir. Özellikle Meclis-i Hass-ı

.....

Saray Dilsizleri”, s. 4582; Reşat Ekrem Koçu, *Topkapı Sarayı*, İstanbul ty, s. 129.

28 Faik Reşit Unat, “Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâyhası”, *Tarih Vesikaları*, VI/Mayıs 1942, s. 472.

29 Pakalın, *age*, I, 237; Baykal, *age*, I, 63; Ekinci, *agm*, s. 14; Koçu, *Topkapı Sarayı*, s. 133.

30 BOA, *TSMA*, d, 4113/10.

31 Özcan, *agm*, s. 304.

32 Özcan, *agm*, s. 304.

33 Koçu, *Topkapı Sarayı*, s. 132.

34 Bunlar başdilsiz Ferruh Efendi ile Sadık Ağa idi (BOA, DH. İUM. EK, 49/92, 10 Mart 1919.

Vükelâ denilen Bakanlar Kurulu müzakerelerinin gizli kalması maksadıyla dilsizler istihdam olunmuşlardır.³⁵

1. Dilsizlerin Görevleri

a. Sarayın Günlük Hayatındaki Dilsizler

Dilsizler, sürekli olarak Padişahın kapısında nöbet tutarlardı.³⁶ Dilsizler, Arz Odası'nda rikâb günlerinde olan görüşmeler sırasında Darüssaade, Silahtâr Ağalarıyla, Başçukadâr Sırkâtibi ve Hazine Kethüdası gibi görevlilere Padişah tarafından verilecek olan emirleri bildirirlerdi.³⁷ Sarayda çalışan dilsizler genellikle Padişahın çalışma ofisinin bulunduğu kapıda ya da perde arkasında beklerlerdi.³⁸ Kantemir'e göre dilsizlerin görevleri Padişahın Sadrazam, Kızlar Ağası yahut başka bir yüksek memurla gizli görüştüğü zaman, herhangi birisinin içeri girmemesi için, kabul salonunun perdesini kapalı tutmaktı.³⁹ Böylece görüşmelerin gizliliği sağlanarak devlet sırlarının işitilmesi ve yayılması engellenmiş oluyordu. Padişah, Harem'de halvet olunca veya yemek yemeğe gidince kapısı önünde dururlardı.⁴⁰ Dilsizler gündüzleri nöbette bulunmadıkları zamanlarda Eski Ağalar Mescidi önünde toplu olarak beklerlerdi.⁴¹

İsveç Kralı X. Karl Gustav'ın elçisi olarak Sultan IV. Mehmet'e yollanan ve 19 Mayıs 1657'de arza çıkan Ralamb, Padişahın huzurunda bulunan dilsizlerden bahsederek, Padişahın bunları en

.....

35 Pakalın, *age*, I, 237.

36 "Dilsizler ya da Bizebân", s. 277.

37 Tayyâr-zâde Atâ, *age*, I, 271; Ahmed Rasim, *age*, II, 230; "Dilsizler ya da Bizebân", s. 277; Baykal, *age*, I, 63.

38 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, TTK Yay., Üçüncü Baskı, Ankara 1988, s. 330.

39 Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* (Çev. Özdemir Çobanoğlu), II, Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul 1998, s. 964.

40 "Dilsizler ya da Bizebân", s. 277; Baykal, *age*, I, 64; Özcan, *agm*, s. 304.

41 "Dilsizler ya da Bizebân", s. 277; Özcan, *agm*, s. 305; Ağalar Camii, Sarayın en büyük camiiydi. Fatih Sultan Mehmet devrinden kalmıştır. Daha sonra kütüphaneye dönüştürülmüştür (Koçu, *Topkapı Sarayı*, s. 74).

önemli buyruktularını işaret yoluyla duyurmak için kullandıklarını belirtmektedir. Ralamb'a göre Osmanlı Padişahı hem isteklerini gizli tutmak hem de başkalarına fark ettirmeden duyurabilmek için dilsizleri istihdam etmekteydi.⁴²

Dilsizler, bazen de berber olarak istihdam edilirdi. 22 Mayıs 1695 tarihli bir Hil'ât Defteri'ne göre Sarayda bulunan dilsizlerin biri de Padişahın berberiydi ve bu tarihte 87 kuruş hil'ât bahası almıştı.⁴³ 1792-1798 yılları arasında İstanbul'da hekimlik yapan Fransız Olivier'e göre Osmanlı hizmetinde bulunan dilsizlerden biri Fransız Elçisi Descorches'in güvenini kazanarak ona bazı haberler getiriyordu. Bu dilsizi gözlemleyen Olivier, bunun Osmanlı adına casusluk yaptığını ifade etmektedir.⁴⁴

1816'da Sultan II. Mahmut tarafından huzura kabul edilen Fransız elçisinin resmî kabul töreninde ise siyah ve beyaz ırktan dilsizler kullanılmıştı.⁴⁵ Tavernier'e göre dilsiz ve cüceler boş kaldıklarında zamanlarını kavuk sararak geçirirlerdi.⁴⁶ Bunların dışında dilsizler, saraya alınan eşyaların getirilmesinde,⁴⁷ bazı devlet görevlilerinin muhalledfâtının sayımında görevlendirilmişlerdir.⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında sarayda dilsiz ve cücelerin kullanılmadığı⁴⁹ mabeyn başkâtipliğinde bulunanların anılarından da anlaşılmaktadır. Sultan Reşat devrinde bir süre mabeyn

.....

42 Claes Ralamb, *İstanbul'a Bir Yolculuk 1657-1658* (Çev. Ayda Erel), Kitap Yay., İstanbul 2008, s. 44.

43 BOA, İE, HLT, 3/242, 8 L 1106/22 Mayıs 1695.

44 Dikici, agt, s. 58.

45 Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 305.

46 Özcan, agm, s. 305.

47 Mayıs 1659'da Saray'a getirilen elbise, mensûcât, kürk ve kılıç gibi eşyalar Hazine Kethüdası tarafından Bîzebân Osman Ağa'ya teslim edilmişti. BOA, *TSMAd*, 9336, Evâhir-i Şaban 1069/14-22 Mayıs 1659.

48 Dilsiz Hadım Süleyman Ağa, *Saturcu* isminde birinin muhalledfâtında görevlendirilmişti. Dikici, agt, s. 65.

49 İlber Ortaylı, "Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA Yay., İstanbul 1994, s. 304.

başkâtipliğinde bulunan Halit Ziya Uşaklıgil,⁵⁰ Mabeynci Lütfi Bey,⁵¹ anılarında Darüssaade, Harem Ağaları, Kızlar Ağası, gibi görevlileri zikrettiği halde saraydaki sağır ve dilsizlerden bahsetmemişlerdir.

b. Musâhiplik

Padişahın çevresinde bulunan dilsizlerin bir başka görevi ise musâhiplikti. Bunların musâhipliği arşiv belgelerinde genellikle *musâhib-i Hazret-i Şehriyâriden Bîzebân*⁵² şeklinde zikredilmektedir. Musâhip, Padişahları eğlendirmek için etrafında bulunan kişilere verilen bir tabirdir. Musâhip, Arapça “sohbet edici, sohbet eden” demektir.⁵³ Gerek saraydaki ağalardan ve gerekse vezir ve beylerbeyilerden seçilen musâhipler, sözünden sohbetinden istifade edilen, zarif, nüktedân ve hazır cevap kişilerden oluşmaktaydı. Bunların arasında cüce, dilsiz ve siyah hadım ağaları da bulunurdu. Taklitçilikte usta olan dilsizler, Padişah musâhipliğine seçilirlerdi. Bunlar cüceler gibi çeşitli soytarılıklarla padişahı eğlendirirlerdi.⁵⁴ Sultan III. Selim’in musâhipleri arasında âmâ olan bestekâr Bursalı Mehmet Sadık Efendi (ö.1797?),⁵⁵ dilsiz Şamlı Ahmet Ağa (ö.1798),⁵⁶ Sadullah Ağa (ö. 1808);⁵⁷ II. Mahmut’un musâhipleri arasında ise Ali

.....

50 Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi* (Yay. Haz. Nur Özmel Akın), Özgür Yay., İstanbul 2003.

51 Mabeynci Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri*, İstanbul, ty.

52 BOA, C. SM, 21/1098, 2 N 1212/18 Şubat 1798.

53 “Musahib”, Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 583.

54 Özcan, agm, s. 304.

55 Hasan Aksoy, “Mehmed Sâdık Efendi”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 522.

56 Vefat eden dilsiz musâhip Ahmet Ağa'nın 10 çocuğu vardı. Bunlara 1798 Ramazanı'nda Sadrazam mutfağından biraz yemek yardımı yapılarak 73 akçe para verilmişti (BOA, C. SM, 21/1098, 2 N 1212/18 Şubat 1798).

57 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, V (Yay. Haz. Nuri Akbayan, Eski Yazıdan Aktaran Seyit Ali Kahraman), Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, İstanbul 1996, s. 1426; Musâhip Sadullah Ağa'nın romanlaştırılmış hikayesi için bkz. Ziya Şakir Soku, *Bir Harem Bestekarı Sadullah Ağa*, Akıl Fikir Yay., İstanbul 2010.

Bey, Sait Efendi,⁵⁸ Abdi Ağa ve Dilsiz Hüseyin'i sayabiliriz.⁵⁹

Uzunçarşılı, Seferli Odası'nda bulunan cüce ve dilsizleri “soytarı” olarak nitelendirmektedir.⁶⁰ Kantemir de dilsiz, cüce ve soytarların saray mensuplarını eğlendirip, güldürdüklerinden bahsederek onların ciddî işlerde kullanılmadıklarını;⁶¹ Withers ise dilsizlerin Padişahı eğlendirmek için sessiz konuşmalar yaptıklarını belirtmektedir.⁶² Dilsizlerin musâhipliğe atanmaları onların taklit yeteneklerinden kaynaklanmaktaydı.⁶³ Padişah şehir gezilerine çıktığı zaman çil çil para dağıtmak hizmeti dilsizlere verilmişti.⁶⁴ Biniş denilen Padişah gezilerine çok defa musâhip dilsizler de katılır, çeşitli komikliklerle Padişahı eğlendirirlerdi.⁶⁵

Ali Ufkî'ye göre Padişah bazen dilsiz ve cüceleri havuza attırır. Havuza atılan dilsiz ve cüceler çeşitli soytarılıklarla Padişahı eğlendirir, Padişah bunlardan memnun kalırsa havuza para attırarak bunları taltif ederdi. Osmanlı hükümdarlarının dilsiz ve cüceleri havuza attırarak eğlenmeleri çok sık tekrarlanan bir eğlence türüydü.⁶⁶ Zaman zaman Padişahın yemek sofrasında da dilsiz ve cüceler çeşitli işaret ve hareketlerle Sultanı eğlendirirlerdi.⁶⁷ Bazen bunların tütün keselerine gizlice yılan konulur; kesesini açan dilsizin korkusu sonucunda eğlenilirdi. Hatta Sultan II. Mahmut, Kâğıthane'de Çağlayan mesiresindeki saraya gittiğinde yanındaki Dilsiz Hüseyin ve Musâhip Abdi Ağa'yı havuza attırmıştı. Ayağı havuzun ızgarasına takılan Dilsiz Hüseyin boğularak ölmüştü. Sultan II. Mahmut “*dilsiz beni eğlensün deyü telef oldu*” diyerek üzülmüştü. Dilsiz Hüseyin'in

•••••

58 Pakalın, “Musahib”, s. 583.

59 Hafız Hızır İlyas, *Vekâyi'-i Letâif-i Enderûn*, Darü't-Tıba'ati'l-Amire Matba'ası, İstanbul 1276/1859, s. 80-81.

60 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 311.

61 Kantemir, *age*, II, 964.

62 Robert Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı* (Çev. Cahit Kayra), Yeditepe Yay., İstanbul 2010, bölüm VII.

63 Pakalın, *age*, I, 237; Baykal, *age*, I, 64.

64 Baykal, *age*, I, 64.

65 Özcan, *agm*, s. 305.

66 Dikici, *agt*, s. 49, 52.

67 Dikici, *agt*, s. 53.

annesine ise harc-ı hassa tertibinden bir miktar maaş bağlamıştır.⁶⁸ Musâhiplik, Sultan II. Mahmut devrinde istihdam edilen Abdi ve Sait Efendilere kapıcıbaşılık rütbesi ile saraydan çıkarılmasıyla 1834'te lağvedilmiştir.⁶⁹

c. Cellâtlık

Withers'in ifadesine göre dilsizler, devlet memurlarının idam edilmelerinde de kullanılmaktaydı. Withers, bunu şu şekilde anlatmaktadır:

“Şevketmeâb bir veziri ya da bu mertebede bir kişiyi öldürtmeyi aklına koyarsa ve bunu Sarayda kendi gözleri önünde yapılmasını isterse, o kişiyi odalarından birine çağırır, konuşma suretiyle Onu arada tutar. Bu sırada dilsizler hazırdırlar, [zavallı adam bu sırada hiçbir şeyden kuşkulanmaz], padişah onlara bir işaret verir ve onlar da adamın üstüne çullanır ve onu boğarlar, sonra da ayaklarından tutup sürükleyerek kapıların dışına atarlar”.⁷⁰

Veziriazam İbrahim Paşa'yı da 6 Mart 1536'da Topkapı Sarayı'nda dilsizlerin boğdurduğu rivayet edilir.⁷¹ Uzunçarşılı ise İbrahim Paşa'nın Cellât Ali ve yardımcıları tarafından uyurken boğulduğunu belirtmektedir.⁷² Bu durum, Ağustos 1553'te Şehzade Mustafa'nın idamında daha belirgindir. Batılı kaynaklardan hareketle Şehzade Mustafa'nın idamını ve Saray dilsizlerinin ona saldırısını Danişmend şu şekilde anlatmaktadır:

“[Şehzade Mustafa] koltuklarına giren ve etrafında halka teşkil eden vüzerâ ile devlet erkânının ortasında babasının otağına doğru ağır ağır ilerledikçe hiçbir şeyden haberdâr olmayan askerin samimî dualarıyla alkışlanan Sultan Mustafa, bilhassa

.....

68 Hafız Hızır İlyas, *age*, s. 80-81. Baykal, *age*, I, 64.

69 Pakalın, “Musahib”, s. 583.

70 Withers, *age*, bölüm VII.

71 İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, s. 284.

72 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar)*, II, Beşinci Baskı, TTK Yay., Ankara 1988, s. 358.

Garp menbâlarında verilen tafsilâta göre vüzerâyı kapuda bırakıp yalnız başına içeri girdiği zaman otakta babasından eser olmadığını hayretle görmüş ve bu sırada birdenbire üzerine yedi dilsiz saldırmıştır! Bu dilsizlerin vaktiyle Topkapu sarayında Vezir-i azam Makbûl-İbrahim Paşa'yı boğan dilsizler olduğu rivayet edilir! Çok güçlü kuvvetli bir bünyesi olan zavallı şehzâde Mustafa bir taraftan babasını imdâdına çağırırken bir taraftan da dilsizlerle şiddetli bir mücadeleye girişmiş ve nihayet "Zal Mahmud" isminde bir canavar kollarından tutup boğulmasına yardım etmiştir! Bu sırada otağın kapısında şehzâdenin Emîr-âhûru ile ağalarından birinin bekleşmekte oldukları rivayet edilir: Her halde Sultan Mustafa'nın feryâdı üzerine bunlar içeri atılmak istemiş olacaklar ki her ikisi de hemen yakalanıp "meydân-ı siyâsete götürülerek boyunları urulmuştur"!...Garp menbâlarına göre padişah çadırın içindeki ipekli perdenin arkasındadır ve hatta Sultan Mustafa'nın mücadelesi esnasında bir aralık cellatları teşvik için perde aralığından başını uzatıp "Çabuk olun!" diye fecî bir emir bile vermiştir!"⁷³

Uzunçarşılı da Şehzade Mustafa'nın yedi dilsiz tarafından saldırıya uğradığını, Şehzâde'nin bunlardan kurtulduğu sırada saray görevlilerinden ve daha sonra vezir olacak olan Zal Mahmut Ağa tarafından etkisiz hale getirilerek boğulduğunu bildirmektedir.⁷⁴ 1555'te öldürülen Veziriazam Kara Ahmet Paşa'nın⁷⁵ idamı da dilsizler tarafından gerçekleştirilmişti.⁷⁶ Sultan III. Murat tahta çıkmadan dokuz, 28 Ocak 1595'te tahta çıkan III. Mehmet ise 19 kardeşini dilsizlere boğdurtmuştur.⁷⁷ Cellâtların öldürecekleri adamın çığlıklarını duymaması için genellikle sağır ve dilsizlerden seçildiği belirtilmektedir.

73 Danişmend, *age*, II, 284; Aynı ifadeler 1555'te İstanbul'a gelen Alman Elçisi Busbecq tarafından da tekrar edilmektedir. Busbecq, *age*, s. 34-35. Bununla birlikte XVII. yüzyıl ortalarında Sultan İbrahim'i boğan cellâtlar ise Kara Ali ile yardımcısı Hamal Ali'ydi (Koçu, *Topkapı Sarayı*, s. 21).

74 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 403.

75 Kara Ahmet Paşa, Arnavut devşirmesidir. Sarayda yetişmiş, kapıcıbaşılık rütbesi ile dışarı çıkmış, Yeniçeri Ağası, Rumeli Beylerbeyi olmuş, ikinci vezir iken Temeşvar'ı ele geçirmiş, 1552'de veziriazam olmuştur. Hürrem Sultan'ın entrikaları sonucunda idam edilmiştir. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 551.

76 Dikici, *agt*, s. 59.

77 Dikici, *agt*, s. 61.

Cellâtlar, Müslüman mahkûmların kafalarını kesip kollarının altına alarak getirdiklerinden “kelle koltukta” deyimi topluma yerleşmiştir.⁷⁸

d. Harem

Haremde çalışan câriyeler arasında da cüce ve dilsizler bulunmaktaydı. Kalfalığa yükselen câriyelerin kendilerine mahsus dilsiz hizmetçileri de olurdu. Hatta dilsizlerden ustalığa yükselenlere bile rastlanırdı.⁷⁹ Harem’de çalışan dilsizler ise cüceler, musâhipler ve harem ağalarının yaptıkları gibi bazı haberlerin Harem’e ve Harem’den de dışarıya ulaştırılması, Harem’e alınacak eşyanın getirilmesi gibi hizmetlerde kullanılmıştır.⁸⁰

Solakzâde’nin belirttiğine göre Padişah, Edirne’de bulunduğu sırada Valide Sultan’ın mektuplarının Padişaha ulaştırılması dilsizler aracılığıyla yapılmaktaydı.⁸¹ Dilsizlerin bu şekilde aracı olarak kullanılması muhtemelen onlara olan güvenden kaynaklanmaktaydı. Bu şekilde İstanbul’da bulunan Safiye Sultan ile Edirne civarındaki Harmanlı’da bulunan oğlu Sultan III. Mehmet arasındaki haberleşme Dilsiz Hâdım Süleyman Ağa aracılığı ile yapılmıştı.⁸² Sultan II. Mustafa devrinde Harem’de çalışan dilsiz sayısı birdi.⁸³

Harem’de çalışan dilsizler genellikle cariyeler arasından seçilmiştir. “*Buzağı Dilsiz Kasım*”, 1644’te Harem’e alınan mücevherlerin getirilmesinde görevlendirilmişti.⁸⁴ Şubat 1763’te hem Harem’de hem de Kiler Odası’nda istihdam edilen “*Dilsiz Ayşe*”ye 100, “*dilsiz baş usta*”ya 80, “*büyük dilsiz usta*”ya 60,⁸⁵ “*büyük dilsiz berber usta*”ya

.....

78 Özcan, agm, s. 305.

79 Özcan, agm, s. 304-305.

80 Çağatay Uluçay, *Harem*, II, TTK Yay., Ankara 1971, s. 8.

81 *Solak-zade Tarihi* (Haz. Vahid Çabuk), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, s. 383.

82 Dikici, agt, s. 65.

83 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 330.

84 Uluçay, *age*, II, 8.

85 Ahmed Akgündüz, *Tüm Yönleriyle Osmanlı’da Harem*, Timaş Yay., İstanbul 2007, s. 114-116.

ise 80⁸⁶ akçe verilmişti. III. Selim devrinde Harem’de “*Dilsiz Server*” ve “*Küçük Dilsiz Rukiye*” adında iki dilsiz istihdam ediliyordu. Bu iki dilsiz Osmanlı ordusunun sefer masrafları için kendi ziynetlerinden bir miktar gümüş bağışlamışlardı. Harem’de 1827-1828’de bir “*dilsiz cariye*” bulunuyordu.⁸⁷

Harem’de çalışan erkek dilsizler ise teamül gereği hadım edilmişlerden seçilmekteydi. Belgelere yansıdığı kadarıyla tespit edebildiklerimiz şunlardır: *Dilsüz Ağa* ve *Ağa-i Bîzebân* olarak anılan Hadım Süleyman Ağa, Sultan III. Mehmet’in annesi Safiye Sultan’ın hizmetindeydi.⁸⁸ Bir diğeri dilsiz Mehmet Ağa, Harem’den ihraç edildikten sonra Edirne’de mecburî ikamete gönderilmişti. Oldukça zengin olan Mehmet Ağa, Mart 1708’de ölmüştür.⁸⁹ Bununla birlikte bazı çalışmalarda haremde bulunan personel sayılırken dilsizlerden bahsedilmemiştir.⁹⁰

2. Dilsizlerin Eğitimleri ve İşe Alınmaları

Bunların saraya alınmasındaki en önemli etkenlerden biri de zekânın yanında beden ve yüz güzelliğiydi.⁹¹ Dilsizler, kendilerine mahsus işaretlerle anlaşılırdı. Bu işaretlere de “*dilsiz dili*” denirdi.⁹² Bu yüzden bunların istihdamında gayet zeki ve yetenekli olanları tercih edilirdi.⁹³ Osmanlı Sarayı’nın dilsiz diliyle tanışması Kanunî

86 Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümranlık ve Kadınlar* (Çev. Ayşe Berktaş), Tarih Vakfı Yay., İkinci Baskı, İstanbul 1998, s. 181.

87 Dikici, agt, s. 36.

88 Dikici, agt, s. 57, 65.

89 Muhallefâtının tespit edilmesi için Kapıcı Kethüdası el-Hac Ali Efendi görevlendirildi (BOA, İE. MHF, 95, Evâil-i M 1120/23 Mart-1 Nisan 1708).

90 Murat Belge, *Osmanlı’da Kurumlar ve Kültür*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İkinci Baskı, İstanbul 2008, s. 139-141.

91 Koçu, “Dilsiz, Saray Dilsizleri”, s. 4582; Koçu, *Topkapı Sarayı*, s. 133; Dikici, agt, s. 39.

92 Ekinci, agm, s. 14.

93 “...dilsizler... malûlinden olmakla beraber zekâ ve istidâdları dairesinde bazı hîdemâtda istihdam olunageldiklerinden...”, BOA, BEO, 3375/253061, 15 C 1326/15 Temmuz 1908; Tayyâr-zâde Atâ, *age*, I, 271; Baykal, *age*, I, 63.

Sultan Süleyman devrinde saraya alınan iki dilsiz kardeşin istihdamıyla başlamıştı. Sultan'ın gizli emirlerinin yerine getirilmesinde kullanılan işaret dili, aynı zamanda bunu öğrenenlere de büyük bir itibar sağlamıştı.⁹⁴ Kantemir'e göre bütün saray halkı *dilsiz dilini* bilmekteydi.⁹⁵ Padişahın huzurunda konuşmak ayıp sayıldığı için Saraylılar bu dille anlaşılır, hatta bu dille birbirlerine hikâyeler anlatırlardı. İkinci'ye göre dilsizler, son derece hassas ve zeki kimselerdi. Hafızaları çok güçlüydü. Şahit oldukları hâdiseleri en ince teferruatına kadar anlatırlardı. Tarihi şahsiyetleri kendilerine mahsus hareketleriyle karikatürize edebilirlerdi. Sözceliği, sağ ellerini parmakları açık tuğ gibi başlarına götürdüklerinde padişahı, ellerini yumup başparmağı "*birinci*" der gibi dimdik yukarı kaldırdıklarında sadrazamı kastettikleri anlaşılırdı.⁹⁶

İşitme ve konuşma yetisi olmayan dilsizler, konuşanların salt el ve dudak hareketlerinden ne demek istediklerini anlardı. Verilen emirleri ustalıkla ve en kısa yoldan gerekli yerlere iletirlerdi. Dilsizlerin anadan doğma dilsiz olmaları gerekmezdi. Tersine söylenenleri anlamaları, fakat duyduklarını anlatmamaları gerekirdi.⁹⁷ Buna en güzel örneklerden biri de Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'yı telkiniyle azlettirmek isteyen Kızlar Ağası'nın Sultan II. Ahmet ile olan görüşmesini perde arkasında bulunan Dilsiz Mehmet Ağa'nın Sadrazama işaretle haber vermesidir.⁹⁸

Venedik Elçisi Ottaviano Bon'un 1608'de yazdığına göre işaret dili, Osmanlı Sarayı'nda yaygın olarak kullanılmaktaydı.⁹⁹ Robert Withers'e göre Padişah dilsizlerle çok rahat bir şekilde dilsizce (*Alla Mutefcha*) konuşup tartışabilmekteydi. İşaret ve mimiklerle yapılan bu konuşmalar sözle yapılan kadar açık olurdu. Withers'e göre bu şekildeki konuşma biçimi gevezelikten hoşlanmayan Türklerin de işine gelmekteydi.¹⁰⁰ Padişahın İmamı Mustafa Sâfi'nin *Zübde-*

94 Dikici, agt, s. 63.

95 Kantemir, *age*, II, 964.

96 İkinci, agm, s. 14.

97 "Dilsizler ya da Bizebân", s. 277.

98 Kantemir, *age*, II, 756.

99 Dikici, agt, s. 63.

100 Withers, *age*, bölüm VII.

tüt-Tevârih'te yazdığına göre de Sultan I. Ahmet dilsiz diline oldukça hakimdi.¹⁰¹ Pakalın da dilsizleri çoğunlukla zeki kimseler olarak nitelemektedir. Bunlar genellikle maksatlarını hususî işaretlerle çok güzel anlatırlardı.¹⁰²

Nöbette olmadıkları zamanlarda Akağalar Camii önünde toplu olarak bekleyen dilsizler, aralarında işaretlerle konuşurlardı. Bu konuşma sadece bazı belirli şeyleri anlatmaktan ibaret olmayıp masal, hikâye nakletme, dinî ve hukukî konuları tartışma derecesine varabilirdi.¹⁰³ Rycout'a göre dilsizler yetenekleri doğrultusunda Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammet'in hayatı hakkında da konuşup tartışırlardı.¹⁰⁴ Withers, doğuştan dilsiz ve sağır olarak dünyaya gelen dilsizlerin oldukça güzel yazı yazdıklarını büyük bir şaşkınlıkla ifade etmektedir.¹⁰⁵ Dilsizler içinde Tayyâr-zâde Atâ'nın bildirdiğine göre Gührâb, Hamî, Şâkir, Nazîf ve Kâmil gibi okuyup yazanlar da bulunurdu.¹⁰⁶

Tanzimat'ın ilanından sonra dilsizlerin işe alınmasında belli bir usûl takip edilmemiştir. İşe yeni alınan dilsizler, tespit edebildiğimiz kadarıyla savaşlarda yararlılık gösterme, "erbâb-ı ferâset" sahibi olma¹⁰⁷ ve bir birimde çalışan dilsizin ölmesiyle yerine diğerinin alınması gibi gerekçelerle istihdam edilmişlerdir. İşe girmek isteyen dilsizler de ilgili makamlara dilekçeler vererek kendilerine uygun pozisyonlar için talepte bulunmuşlardır.¹⁰⁸ 1873'te Edirne Ticaret Mahkemesi Başkanı Yusuf Ziya Bey'in oğlu Fuat, Mabeyn Marangozhanesi'nde,¹⁰⁹ Safranbolulu Fatma Hanım'ın oğlu Feshâne ve Dikimhâne gibi askeri fabrikalarda¹¹⁰ çalışmak istemişlerdi. Taşrada

.....

101 Dikici, agt, s. 55.

102 Pakalın, *age*, I, 237.

103 Özcan, agm, s. 305.

104 Dikici, agt, s. 64.

105 Withers, *age*, bölüm VII.

106 Tayyâr-zâde Atâ, *age*, II, 271-272.

107 BOA, İ. DH, 131/6761, 24 CA 1262/20 Mayıs 1846.

108 BOA, DH. MKT, 466/24, 22 Z 1319/1 Nisan 1902.

109 BOA, Y. PRK. AZJ, 1/24, 1290/1873.

110 BOA, DH. MKT, 2378/123, 26 RA 1318/23 Temmuz 1900; BOA, DH. MKT, 2388/69, 15 R 1318/11 Ağustos 1900.

yerel idarecilere memuriyet talebi için başvuran dilsizlerin istekleri ise genellikle uygun kadrolar bulunmadığı için reddedilmiştir.¹¹¹

Bazı dilsizlerden ise askerî faaliyetlerde faydalanılmıştır. Bunlar daha çok arazi ve yolları iyi bilen kişilerdi. Bunlardan biri de Palulu Dilsiz Ali'ydi. Palulu Ali, ordunun Bayezid'deki askerî faaliyetlerinde kullanılmış ve sadakatle hizmet etmişti. Bu hizmeti karşılığında ise beşinci rütbeden Mecidî Nişanı ile ödüllendirilmişti.¹¹² Meclis-i Vâlâ'da ise evrakın getirilip götürülmesi ve üyelerin ihtiyaçlarının görülebilmesi için dilsizler kullanılmıştır. Meclis-i Vâlâ'da gizlilik, dikkatle üzerinde durulan bir konuydu. Bîzebânlar daha çok gizli oturularda üyelere hizmet ediyordu.¹¹³

20 Mayıs 1846'da Babıâli'de işe alınan Seyyit Mehmet Aziz'in işe alınmasındaki gerekçelerden biri "*erbâb-ı feraset*"ten olmasıydı.¹¹⁴ 1854'te Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Meclisi'nde işe girmek isteyen Üsküdarlı dilsiz Derviş Efendi'ye burada iki dilsizin çalıştığı bildirilerek Hassa Ordusu Meclisi'ne başvurması istenmişti.¹¹⁵ 1865'te Lofçalı Hasan Ağa'nın işe alınma süreci şu şekilde gerçekleşmişti. Lofçalı Hasan Ağa Karadağ isyanında orduya katılarak 8-10 eşkiyayı öldürdüğü için Tuna Vilayeti'nde işe girmişti.¹¹⁶ 1866'da Meclis-i Vâlâ Kavânîn Dairesi dilsizinin ölmesi üzerine bu memuriyete talip olanlardan biri de Turşucu Yakup Mahallesi'nde oturan 17 yaşındaki İsmail Hakkı'ydı.¹¹⁷ İsmail Hakkı, bu dilekçesinden yaklaşık bir ay sonra işe alınmıştı.¹¹⁸

İşe alınan dilsizlerin bir kısmının babaları da devlet hizmetinde bulunmuştur. Enderûn-ı Hümâyûn'da Seferli Odası ağalarından

.....

111 BOA, A. MKT. MHM, 476/40, 14 CA 1291/29 Haziran 1874.

112 BOA, A. MKT. NZD, 287/30, 4 M 1276/3 Ağustos 1859; BOA, İ. DH, 440/29070, 18 M 1276/17 Ağustos 1859; BOA, A. MKT. MHM, 164/12, 28 M 1276/ 27 Ağustos 1859.

113 Seyitdanlıoğlu, *age*, s. 100.

114 BOA, İ. DH, 131/6761, 24 CA 1262/20 Mayıs 1846.

115 BOA, A. MKT. NZD, 118/37, 26 M 1271/19 Ekim 1854.

116 BOA, MVL, 465/48, 11 L 1281/9 Mart 1865.

117 BOA, MVL, 510/130, 23 CA 1283/3 Ekim 1866.

118 BOA, MVL, 518/33, 21 B 1283/29 Kasım 1866.

dilsiz Mehmet Salih Ağa'nın babası Seyyit Ahmet, Tersane-i Amire'de 26 sene Kunduracıbaşı olarak çalışmıştı.¹¹⁹ 1856'da Hariciye Nezareti'nde çalışan Ali Rusuhî Ağa'nın babası Bahriye Hastanesi Tabip Muavini Ali Efendi'ydi.¹²⁰ Uzun yıllar Babîâli dilsizi olarak çalışan Ferruh Efendi'nin babası ise bir süre Lazistan Mutasarrıflığı yapan ve yaklaşık 50 sene devlet hizmetinde bulunmuş olan Hamit Paşa'ydı.¹²¹

Görevlerini layıkıyla yapan dilsizler zaman zaman nişan ve madalya ile ödüllendirilmişlerdir. 2 Aralık 1894'te Babîâli Başdilsizi Hüseyin Ağa'ya dördüncü ve yardımcısı Ferruh Bey¹²² ve Mehmet Sadık Efendi'ye¹²³ beşinci rütbeden Mecidî nişanları verilmişti. Enderûn'da çalışan dilsizlerden Ahmet Behzat Efendi¹²⁴ ile Hırka-i Saadet Dairesi'nde istihdam edilen Hasan Şükrü Efendi¹²⁵ 1896 başında Sanayi, Başdilsiz Hacı Hüseyin Ağa ise 11 Temmuz 1904'te Gümüş Liyâkat madalyalarına lâıyk görülmüştür.¹²⁶

3. Dilsizlerin Görevlerini Kötüye Kullanmaları

Musâhiplerin telkinlerinin Padişah üzerinde tesiri olduğundan bunlar bazen hem Padişahı hem de Sadrazamı zor durumda bırakırlardı.¹²⁷ Selânikî Mustafa Efendi'nin 1563-1595 yılları-

.....

119 BOA, C. BH, 89/4275, 21 R 1242/22 Kasım 1826.

120 Ali Rusuhî Ağa'nın babası Bahriye Hastanesi Tabip Muavini iken ölmüştü. Babasından kalan 100 kuruşluk maaş ve et tayinâtı kayd-ı hayat şartıyla annesi Delpezir Hanım'a kalmıştı. Annesinin de ölümüyle kesilen maaş ve et tayininin kendisine verilmesi için bkz. BOA, HR. MKT, 140/28 (18 B 1272/25 Mart 1856), 177/79 (29 C 1273/24 Şubat 1857) 266/3 (16 R 1275/23 Kasım 1858).

121 Ferruh Ağa'nın babasının adı belgelerde hem Hüseyin hem de Hamit Paşa olarak geçmektedir. BOA, BEO, 3/219, 15 L 1309, 13 Mayıs 1892; BOA, BEO, 1235/95570, 20 Nisan 1898; BOA, BEO, 399/29883, 4 ZA 1311/9 Mayıs 1894; BOA, BEO, 2776/208161, 12 M 1324, 8 Mart 1906.

122 Yıldırım, agm, s. 308.

123 BOA, İ. TAL, 131/66, 5 L 1315/27 Şubat 1898.

124 BOA, İ. TAL, 90/53, 5 Ş 1313/21 Ocak 1896.

125 BOA, İ. TAL, 90/55, 15 Ş 1313/31 Ocak 1896.

126 BOA, İ. TAL, 336/4, 28 Haziran 1320/11 Temmuz 1904.

127 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 75.

nı kapsayan eserinde dilsizlerin diğer saraylılarla birlikte ne denli etkili bir rol oynadıkları oldukça net bir biçimde ortaya konulmaktadır. 21 sene hükümdarlık süren Sultan III. Murat'ı cüceler, dilsizler ve hadım ağaları iki yıldan fazla Cuma namazına bile çıkarmamışlar, “çıkarsın ammâ Sarây-ı Âmire'ye giremezsin, kul tâ'ifesinin ittifâkı vardır, hâşâ hâl' iderler” diye korkutarak istedikleri gibi hatt-ı hümayûn ile rüşvet alarak iş görmüşlerdi.¹²⁸ Sultan III. Mehmet devrinde bunların çoğu saraydan uzaklaştırılmışsa da¹²⁹ Sultan İbrahim ve IV. Mehmet (1648-1687) zamanlarında yine devlet işlerinde etkin bir rol oynamışlardır.¹³⁰ Evliya Çelebi'nin ifadesine göre Sultan İbrahim, tahta çıkışından sonra saray entrikalarına kapılarak Veziriazam Kara Mustafa Paşa'yı azlederek katletmişti. Bu olaydan sonra veziriazamlığa Hezârpâre Ahmet Paşa getirilmişti. Hezârpâre Ahmet Paşa, Cinci Hoca, dilsizler, cüceler ve bilcümle musâhipler Sultan İbrahim'i “hevâ-yı hevese” düşürerek devlet işlerine müdahale ederek rüşvet almaya başlamışlardı.¹³¹ IV. Mehmet devrinde sarayda nüfuzlu dilsizlerden biri de dilsiz Kılıcı Tavşan Ağa'ydı.¹³² Bu gibi dilsizleri Selânikî Mustafa Efendi, “dilsiz dilsiz” diye tanımlamaktadır.¹³³

Devlet işlerine karışan dilsizler, saraydan çıkarılarak sürgüne yollanırdı.¹³⁴ Bu tip dilsizlere en güzel örneklerden biri de Şamlı Dilsiz Kacer'di. Şamlı Kacer, şahsi menfaati için devlet adamlarının evlerini dolaşmaktaydı. Bu yüzden Çavuşbaşı es-Seyyit Osman marifetiyle Kastamonu'ya sürülerek kalebent edilmişti.¹³⁵

.....

128 Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî* (971-1003/1563-1595) (Haz. Mehmet İpşirli), II, TTK Yay., İkinci Baskı, Ankara 1999, s. 445; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 88.

129 Özcan, agm, s. 305.

130 “Dilsizler ya da Bizebân”, s. 277.

131 Dikici, agt, s. 82-83.

132 Mehmed Süreyya, *age*, V, 1624.

133 Selânikî Mustafa Efendi, *age*, II, 441, 518.

134 Baykal, *age*, I, 65; Özcan, agm, s. 304.

135 BOA, C. SM, 61/3064, 29 R 1181/24 Eylül 1767; BOA, C. ZB, 4463, 29 R 1181/24 Eylül 1767.

4. Dilsizlerin Etnik Kökenleri

Dilsizlerin etnik kökenleri hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bunların bir kısmı savaşta ele geçirilen kölelerden seçilmekteydi. Bu köle dilsizlerden biri, Veziriazam Sinan Paşa tarafından 1582'de Veliaht III. Mehmet'in sünnet töreninde şehzadeye armağan edilmişti.¹³⁶ Dilsizlerin çoğunluğu muhtemelen Türk'tü. Bununla birlikte Temmuz 1819'da Osmanlı sarayında beyaz ve siyah dilsizlerin bulunduğu, Viscount de Marsellus'un *Souvenirs de L'Orient (Şark Hatıraları)* adlı eserinde belirtilmektedir.¹³⁷ Arşive yansıyan belgelere göre 15 Eylül 1666'da 37 bin akçelik bir zeameti olan dilsiz Mustafa Ağa, Arnavut'tu.¹³⁸ Yine belgelerde dilsizlerin etnik kökenlerine bakılmaksızın memleketlerinin belirtilmesi bu konuda az da olsa bir fikir verebilir. Bunlar arasında tespit edebildiklerimiz Şamlı Ahmet Ağa (ö. 1798),¹³⁹ Şamlı Dilsiz Kacer,¹⁴⁰ Lofçalı Hasan Ağa, Silistrelili Hasan Ağa ve Bosnalı Hasan Şükrü Ağalardır.¹⁴¹

5. Dilsizlerin Çalışma Süreleri ve İstihdam Edilen Dilsiz Sayısı

Mart 1838'de 150 kuruş maaşla emekliye sevk edilen Sadaret dilsizi Mustafa yaklaşık 30-40 sene Babıâli'de çalışmıştı.¹⁴² Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye Dilsizi Mehmet Ağa, 1848'de öldüğünde kırk sekizinci yılını çalışıyordu.¹⁴³ 1854'te 50 kuruş almaya başlayan

.....

136 Dikici, agt, s. 39.

137 Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 301, 305.

138 BOA, İE. HH, 3/231, 15 RA 1077/15 Eylül 1666.

139 BOA, C. SM, 21/1098, 2 N 1212/18 Şubat 1798.

140 BOA, C. SM, 61/3064, 29 R 1181/24 Eylül 1767; BOA, C. ZB, 4463, 29 R 1181/24 Eylül 1767.

141 BOA, DH. MKT, 1541/32, 4 M 1306/10 Eylül 1888; BOA, DH. MKT, 1562/85, 4 RA 1306/8 Kasım 1888. Hasan Şükrü Ağa, akrabası ve biraz okuryazar olan Tahir'in Şehremaneti'ne çavuş olarak işe alınması için girişimde de bulunmuştur. BOA, DH. MKT, 1583/68, 8 CA 1306/10 Ocak 1889.

142 BOA, HH, 682/33222, 29 Z 1253/26 Mart 1838.

143 BOA, İ. MVL, 135/3678.

ve 1866'ya kadar Meclis-i Vâlâ'da çalışan Mehmet Ağa,¹⁴⁴ çok küçük yaşta devlet hizmetine girmişti.¹⁴⁵ 13 Eylül 1862'de devlet hizmetine giren Sadaret Dilsizi Lütüfi Ağa, ölüm tarihi olan 24 Temmuz 1889'a kadar toplam 25 sene 10 ay, 12 gün çalışmıştı.¹⁴⁶ Kasım 1888'de Şûrâ-yı Devlet'te bulunan ve 1894'te ölen Mehmet Ağa'nın çalışma süresi 46 yıldır.¹⁴⁷ 1898'de Babîâli Başdilsizi olan Hasan Ağa, devlet hizmetine 1851'de girmişti.¹⁴⁸

1687-1710 yılları arasında İstanbul'da yaşamış olan ve Osmanlı sarayını da yakından bilen Kantemir de dilsizlerin sayısını tam olarak belirtmese de sarayda birçok dilsiz ve sağırın bulunduğu bahsetmektedir.¹⁴⁹ Türkiye'ye gelmiş olan Avrupalı seyyah ve diplomatlar Osmanlı sarayında bulunan dilsiz ve cücelerin sayılarını oldukça abartmışlardır. Eylül 1599'da Sultan III. Mehmet'le görüşen İngiliz saat ve org ustası Thomas Dallam, saraydaki dilsiz sayısını 100 olarak vermektedir.¹⁵⁰ Withers ise dilsizleri genç ve yaşlı olarak zikrettikten sonra sayısını vermemekle birlikte sarayda bulunabildiği kadar çok dilsizin kullanılmasını eski bir âdet olarak yorumlamaktadır.¹⁵¹

Has Oda ile Hazine, Kiler ve Seferli Odalarının her birinde üç-dört dilsiz bulunurdu.¹⁵² Her odada bulunan dilsizlerin en kıdemlisi ise başdilsiz-başbîzebân olurdu. Sultan II. Mustafa devrinde (1695-1703) tutulan bir elbise kaydına göre haremde bir, Has Oda'da iki, Hazine'de başdilsiz ile birlikte yedi, Seferli Odası'nda

.....

144 BOA, MVL, 497/43, 19 S 1283/3 Temmuz 1866.

145 BOA, MVL, 520/22, 5 Ş 1283/ 13 Aralık 1866.

146 BOA, ŞD, 897/7, 15 CA 1307/7 Ocak 1890.

147 BOA, DH. MKT, 1577/101, 20 R 1306/24 Aralık 1888; BOA, DH. MKT, 280/58, 9 RA 1312/10 Eylül 1894.

148 BOA, BEO, 1235/95570, 20 Nisan 1898.

149 Kantemir, *age*, II, 964.

150 Gerald MacLean, *Doğu'ya Yolculuğun Yükselişi: Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz Konukları (1580-1720)* (Çev. Dilek Şendil), YKY., İstanbul 2006, s. 71.

151 Withers, *age*, bölüm VII.

152 M. de M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Ottoman*, V, Isis Press, İstanbul 2001, s. 177; "Dilsizler ya da Bizebân", s. 277; Özcan, *agm*, s. 304.

ise bir başdilsiz ile birlikte 11,¹⁵³ Kiler Odası'nda dört olmak üzere toplam 25 dilsiz istihdam ediliyordu.¹⁵⁴ Tarihi belirtilmeyen bir Esâmi Defteri'ne göre ise biri başdilsiz olmak üzere Hazine Odası'nda dört, Kiler Odası'nda üç ve Seferli Odası'nda Başbîzebân Ahmet Ağa ile birlikte üç dilsiz bulunuyordu. Bu deftere göre Saray'da bulunan dilsiz sayısı 10'du.¹⁵⁵ Bunların içinde isimlerini tespit edebildiklerimiz İsmail, Mustafa, Şakir, Nazif ve Seyyit Ahmet Ağalardı.¹⁵⁶ Ekim 1766'da Hazine Odası'nda bulunan dilsizlerden birinin adı Bîzebân İbrahim'di.¹⁵⁷ 9 Mart 1825 tarihli bir künye defterine göre Topkapı Sarayı'nda biri başdilsiz olmak üzere 12 dilsiz bulunuyordu. Dilsizlerden Serbîzebân Ahmet, Hüseyin Kamil, Hüseyin, Mehmet Rasih, Mehmet ve Mehmet Ata Ağalar Seferli; Mehmet Şakir, Ahmet Nazif, Hidayet ve Hasan Ağalar Kiler ve Mehmet ve diğer Mehmet Ağalar ise Hazine Odalarında ikamet ediyorlardı. Bu tarihte başdilsiz olan Serbîzebân Ahmet Ağa Seferli Odası'ndaydı.¹⁵⁸ Pakalın ise saraydaki dilsizlerin tam sayısını vermeyerek “*saraydaki koğuşların her birinde üçer-beşer bizeban bulunurdu*” şeklinde açıklamaktadır.¹⁵⁹ Osmanlı sarayında bulunan dilsiz sayısı, Ekinci'ye göre XVII. yüzyıl sonunda 10,¹⁶⁰ P. Rycout¹⁶¹ ve Türk Ansiklopedisi'ndeki maddeye göre ise 40'tı.¹⁶² 9 Mart 1825 tarihli bir künye defterine göre ise Topkapı Sarayı'nda bulunan dilsizlerin sayısı 12'ydı.¹⁶³

.....

153 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 330.

154 “Dilsizler ya da Bizebân”, s. 277; Özcan, agm, s. 304.

155 BOA, *TSMAd*, 4113/10.

156 BOA, *TSMAd*, 4113/9.

157 BOA, *TSMAd*, 4660, 9 CA 1180/13 Ekim 1766.

158 BOA, *TSMAd*, 10710, 19 B 1240/9 Mart 1825, s. 25.

159 Pakalın, *age*, I, 237.

160 Ekinci, agm, s. 14.

161 Özcan, agm, s. 304.

162 “Dilsizler ya da Bizebân”, s. 277.

163 BOA, *TSMAd*, 10710, 19 B 1240/9 Mart 1825, s. 25.

1847'de Babiâli'de iki,¹⁶⁴ 1854'te Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Meclisi'nde iki,¹⁶⁵ Meclis-i Vâlâ'da üç,¹⁶⁶ Babiâli'de bir,¹⁶⁷ 1857'de Hariciye Nezareti'nde iki,¹⁶⁸ 1866'da Meclis-i Vâlâ'da iki,¹⁶⁹ 1882'de Şûrâ-yı Devlet'te bir,¹⁷⁰ 1892'de Babiâli'de iki,¹⁷¹ 1896'da Babiâli'de biri başdilsiz olmak üzere üç,¹⁷² 1898'de Babiâli'de biri başdilsiz olmak üzere iki,¹⁷³ 1909'da Şûrâ-yı Devlet'te dört,¹⁷⁴ 1919'da Babiâli'de iki,¹⁷⁵ dilsiz istihdam edilmekteydi. Dilsizlerin devlet hizmetinden çıkarıldıklarından sonra acziyet içinde kaldıkları birçok belgeye de konu olmuştur.¹⁷⁶

.....

164 BOA, İ. DH, 131/6761, 24 CA 1262/20 Mayıs 1846; BOA, A. M, 4/59, 30 Z 1263/8 Aralık 1847.

165 BOA, A. MKT. NZD, 118/37, 26 M 1271/19 Ekim 1854.

166 Bunlar Hacı Mustafa, Mehmet ve Mehmet Ali Ağalar'dı. BOA, İ. MVL, 305/12575, 10 Ş 1270/8 Mayıs 1854; Meclis-i Vâlâ'da çalışan Dilsiz Mehmet'lerden biri 1866'da ölmüştür. BOA, MVL, 520/22, 5 Ş 1283/13 Aralık 1866.

167 BOA, İ. MVL, 305/12575, 10 Ş 1270/8 Mayıs 1854.

168 Bunların isimleri Hacı Hüseyin Ağa ve Ali Rusuhî Ağa'ydı. BOA, HR. MKT, 266/3 (16 R 1275/23 Kasım 1858), 199/25 (5 Z 1273/27 Temmuz 1857)

169 BOA, MVL, 518/33 (21 B 1283/29 Kasım 1866), 520/22 (5 Ş 1283/13 Aralık 1866).

170 BOA, İ. DH, 869/69514, 2 M 1300/13 Kasım 1882.

171 BOA, BEO, 103/7686, 18 R 1310/8 Kasım 1892;bu dilsizlerden biri olan Ahmet, Mart 1893'te ölmüştü. BOA, BEO, 181/13569, 23 N 1310, 10 Nisan 1893.

172 BOA, BEO, 743/55669, 27 Ş 1313/11 Şubat 1896; BOA, BEO, 749/56154, 19 N 1313/4 Mart 1896.

173 BOA, BEO, 1235/95570, 20 Nisan 1898.

174 BOA, BEO, 3635/272570, 28 Ş 1327/14 Eylül 1909.

175 BOA, DH. İUM. EK, 49/92, 10 Mart 1919.

176 Galatasaray'dan maaşsız olarak çıkarılan Dilsiz Halil'in dilekçesi için bkz. BOA, MVL, 80/2, 26 ZA 1265/13 Ekim 1849; Enderûn dilsizlerinden Hamit Ağa, aylık 500 kuruş geliri olduğu halde Emtia Gümrüğü'ne 10 bin kuruş borçlanmıştı (BOA, A. MKT. MVL, 30/69). Enderûn'dan çıkarılan el-Hac Hüseyin'e 12 Mart 1851'de 333 kuruş maaş tahsisi edilmiştir (BOA, İ. DH, 230/13802, 9 CA 1267/12 Mart 1851; BOA, A. MKT. NZD, 29/72, 16 CA 1267/19 Mart 1851; BOA, İ. DH, 230/13847, 24 CA 1267/27 Mart 1851).

6. Dilsizlerin Kıyafetleri

Başdilsiz, resmi törenlerde diğer Has Odalılar gibi kontuş kürk, düzkaş kalıp işi kavukla yemek yedi.¹⁷⁷ Başdilsizlerin giydikleri takyeler kısaydı. Bu takyelerin sol tarafına sırmadan tûlânîce bir dil resmi yapıştırılırdı. Elbisenin sırt kısmında ise koğuş ağalarıyla aynı kaftan ve dolamayı giyerler, bellerine de kanun kuşağı denilen kuşağı sararlardı. Dolamaları gül, şeftali veya menekşe renkli çuhadandı.¹⁷⁸ Yazları ise şal kuşanırlardı. Tımara çıktıklarında ise diğer ağalar gibi başlarına paşalı kavuğu, bellerine donluk şal kuşanırlardı. Başdilsizlikten musâhipliğe atananlar mevsimine göre sırtlarına bol yenli kürk ve paşalı kavuğu giyerlerdi.¹⁷⁹ Ayrıca bellerinde altın köstekli, mücevherli bıçak taşırlardı.¹⁸⁰

Elçi kabul törenlerinde ise dilsizler, pembe ve sarı renkli ipekli bir elbise¹⁸¹ ile sırma işlemeli külâh,¹⁸² Harem'de çalışan dilsiz cariyeler ise üç yaftalı bir kuşak giyerlerdi.¹⁸³ Kanuni Sultan Süleyman 1566'da vefat ettiği zaman devlet erkânı matem elbiseleriyle şala sarınıp, solak ve peykler başlarındaki sorguçları çıkarıp börkleri üstüne peştemâl; çavuşlar, çaşnigîrlere ve diğer ağalar karalar bağlarken dilsizler ise çullar giyip matem tutmuşlardı.¹⁸⁴

22 Mayıs 1695 tarihini taşıyan bir hil'ât defterine göre sarayda bulunan personelden dilsizlere 375 ve hükümdarın berberi olarak istihdam edilen bir dilsiz ise 87 kuruş tutarında hil'ât bahası verilmiştir.¹⁸⁵ Ayrıca bunlara bayramlarda üç elbiselik kumaş da verilirdi.¹⁸⁶ Tarihi belirtilmeyen bir belgeye göre dilsiz ve cücelere bayramlarda

.....

177 Tayyâr-zâde Atâ, *age*, II, 382.

178 Özcan, *agm*, s. 305.

179 Tayyâr-zâde Atâ, *age*, II, 383.

180 Özcan, *agm*, s. 305.

181 Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 305.

182 "Dilsizler ya da Bizebân", s. 277.

183 Uluçay, *age*, II, 15.

184 Selânikî Mustafa Efendi, *age*, I, 50; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 55.

185 BOA, İE, HLT, 3/242, 8 L 1106/22 Mayıs 1695.

186 Özcan, *agm*, s. 305.

giymeleri için 27 top kumaş verilmişti.¹⁸⁷ Yine dilsizlerle birlikte Silahtar, Çuhadar, Hazine Kethüdası Ağalarına her sene birer “donluk” verilirdi.¹⁸⁸ 1809’da Enderûn’da istihdam edilen Bîzebân Hasan Ağa’ya atlas, kaftan, İstanbul şalı, kuşak ve gecelik için 390 kuruş harcanmıştı.¹⁸⁹

Devlet hizmetinde çalışan dilsizlere yapılan elbise yardımlarının imparatorluğun sonuna kadar devam ettiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. 1891’de Şûra-yı Devlet’te çalışan hademe, odacı ve dilsizler için takımı 259 kuruş olmak üzere 22,¹⁹⁰ 1907’de de Şûrâ-yı Devlet dilsizi Mehmet Nurettin Efendi’ye bir,¹⁹¹ 1909 başında Meclis-i Vükela’da çalışan perdecî, odacı ve dilsizlerin her birine birim fiyatı 205 kuruş olan 8 adet takım elbise diktirilmiştir.¹⁹²

7. Dilsizlerin Gelirleri ve Yapılan Yardımlar

a. Klasik Dönem

Sultan III. Murat devrinde dilsizlere hem Şehremîni hem de *rûznâme-i Hümayûn*’dan ulûfe verilirdi.¹⁹³ Bunların mutlak ulûfelelerinden başka öteki rikâb hizmetkârları gibi rikâb-ı hümayûna dahil olanlardan aldıkları belli aidatları vardı.¹⁹⁴ Koçi Bey, cüceler ve diğer nedimler gibi dilsizlerin de ulûfeli olduklarını, bunların zeamet ve

.....

187 BOA, *TSMAd*, 9262.

188 BOA, *TSMAd*, 2354/2, RA 1122/Mayıs 1710.

189 BOA, *TSMAd*, 4407, Gurre B 1224/12 Ağustos 1809.

190 BOA, DH. MKT, 1881/71, 18 RA 1309/22 Ekim 1891.

191 BOA, DH. MKT, 1145/47, 26 Z 1324/9 Şubat 1907; BOA, BEO, 2993/224456, 29 Z 1324/13 Şubat 1907.

192 BOA, DH. MKT, 2699/9, 9 Z 1326/2 Ocak 1909. Bugün TBMM’de aralarında iki sağır ve dilsizin de bulunduğu kavasların kıyafetleri, siyah ayakkabı üzerine gabardin siyah kumaştan erkeklere frak, gömlek, papyon; kadınlara etek, ceket, gömlek ve fulardan oluşmaktadır. Kavasların yakalarında ise ayyıldızlı gümüş zincir bulunmaktadır. “İşte Kavasların Yeni Kıyafetleri”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/ite-kavaslarin-yeni-kiyafetleri/9531> (15/10/2013).

193 Selânikî Mustafa Efendi, *age*, II, 441.

194 Özcan, *agm*, s. 305.

tımar almalarının kanunen yasak olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁵ Bu yasağa rağmen dilsiz ve cüceler, tımar ve zeamet almaya devam etmişlerdir.¹⁹⁶ Dilsizlere özellikle Sultan III. Murat devrinde kanuna aykırı olarak verilen dirlikler, Selânikî Mustafa Efendi tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir.¹⁹⁷ Devlet, savaş zamanlarında dilsizlerin elinde bulunan tımar ve zeametleri onlardan alarak sefere katılacaklara devredilebiliyordu. Aslında dilsizlerin ellerindeki zeamet ve tımarların alınmasını önceden Koçi Bey önermişti.¹⁹⁸ Bu öneriye zaman zaman uyulduğu arşive yansıyan belgelerden anlaşılmaktadır. H. 1205'te (1790-1791) yayınlanan bir Hatt-ı Hümayûn'la sefere çıkamayacak olan hasta, yaşlı ve dilsizlerin tasarrufunda olan zeamet ve tımarları ellerinden alınmıştı. Bu zeamet ve tımarlar ise yaşlı ve hasta olmayan ve savaşa katılabilecek olanlara verilecekti.¹⁹⁹ Bu kararın alınmasında hiç şüphesiz 1787-1792 Osmanlı- Rus Savaşı'nın kötü gidişâtı ve hazinenin para sıkıntısı çekmesi etkili olmuştur.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâyihası'nda Seferli Odası personelinin gelirinin çokluğundan bahsedilmektedir.²⁰⁰ Arşive yansıyan belgeler de bu bilgiyi doğrular niteliktedir. 1666'da dilsiz Arnavut Mustafa Ağa'nın Zihne Kazası'nda 37 bin akçelik zeameti vardı.²⁰¹ 1725'te Silistre'nin Bonya köyünde dilsiz Hasan Ağa'nın,²⁰² Enderûn-ı Hümayûn gediklilerinden Dilsiz İsmail Ağa'nın Tırhala'nın İstete ve Merkatlu köylerinde bulunan zeametinin 1812'de yıllık geliri 52.082 akçeydi. Bu zeamet dilsiz İsmail Ağa'nın ölümüyle

.....

195 Göricele Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi* (Yay. Haz. Yılmaz Kurt), Ecdâd Yay., Ankara 1994, s. 21.

196 Göricele Koçi Bey, *age*, s. 48.

197 Selânikî Mustafa Efendi, *age*, II, 518.

198 “ve sefere eşmeyen ve kılıca kâdir olmayan cüce ve dilsiz tâ'ifelerine kânûn-ı kadîm üzere ulûfeler ta'yin olunub ze'âmet ve timârı erbâbına verile”, Göricele Koçi Bey, *age*, s. 80.

199 BOA, HH, 202/10376, 1205/1790-91; BOA, C. AS, 129/5768, 17 CA 1205/22 Ocak 1791.

200 Unat, agm, s. 472.

201 BOA, İE. HH, 3/231, 15 RA 1077/15 Eylül 1666. Dilsiz Mustafa Ağa, 1673'te öldüğünde zeameti başkasına verilmişti. BOA, İE. HH, 3/242, 20 M 1084/7 Mayıs 1673.

202 BOA, İE, ŞKRT, 5/397, 8 L 1137/20 Haziran 1725.

Seferli Odası'nda bulunan ağalardan dilsiz Hamit Ağa'ya tevcih edilmişti.²⁰³ 1847'de Aydın Sancağı'na tabi Bölücek köyündeki yıllık 5 bin kuruşluk zeametın 2.600 kuruşu Enderûn dilsizlerinden Müneccimbaşızâde Mehmet Ağa'ya verilmiştir.²⁰⁴ Enderûn dilsizlerinden 1850'de ölen Hamit Ağa'nın Eğriboz Sancağı'ndan yıllık 25 kese,²⁰⁵ 1852'de vefat eden Abdülhamit Ağa'nın Niğde Sancağı'nın Anduğu (bugünkü Altınhisar) nahiyesi Surkise köyünde yıllık 6.250 kuruş geliri olan bir zeameti,²⁰⁶ 1855'te ölen Enderûn dilsizlerinden Şakir Ağa'nın Kütahya, Aydın, Denizli ve Çal'da yıllık 15.214 kuruşluk zeameti,²⁰⁷ 1858'de vefat eden dilsiz Ahmet Nazif Ağa'nın Silistre'nin Harsova Nahiyesi'nin Başsaraha köyünde yıllık geliri 4.500 kuruş olan bir zeameti²⁰⁸ bulunmaktaydı.

Bu tür tımar ve zeametler dışında dilsizlere gümrük malından da maaş bağlanmaktaydı.²⁰⁹ Devlet hizmetindeyken ölen dilsizlerin zeametleri mahlûl olduğundan başkasına verilirdi. Bu şekilde ölenlerin ailelerinin mağdur olmaması için ise başka kaynaklardan zeamet bağlanırdı.²¹⁰ Padişahın diğer iç oğlanlarıyla birlikte zaman zaman dilsizlere de birer altın ihsan etmesi âdetti. Bu altınların yılda kişi başına 30'u bulduğu da kayıtlardan anlaşılmaktadır.²¹¹ Devlet hizmetinden çıkan dilsizlere ise geçinebilecekleri kadar maaş bağlanırdı. Görevleri başındayken vefat eden dilsizlerin mal varlıklarından ge-

.....

203 BOA, HH, 1520, 18 ZA 1227/23 Kasım 1812.

204 BOA, İ. DH., 163/8455, 13 M 1263/1 Ocak 1847.

205 BOA, A. MKT. MVL, 30/69, 18 L 1266/27 Ağustos 1850.

206 Dilsiz Abdülhamit Ağa ölünce zeameti, Hırka-i Saadet hademesinden İsmail Ağa'ya tahsis edilmiştir. BOA, A. MKT. MHM, 44/2, 24 R 1268/16 Şubat 1852; BOA, A. MKT, NZD, 49/52, 26 R 1268/18 Şubat 1852.

207 Dilsiz Şakir Ağa'nın ölümüyle bu zeamet, Hazine Ustası'nın ikinci hademesi Hacı Hüseyin Ağa'ya devredilmiştir. BOA, İ. DH, 329/21485, 8 M 1272/20 Eylül 1855.

208 BOA, A. MKT. MHM, 129/51, 23 Ş 1274/8 Nisan 1858.

209 1673'te ölen Dilsiz Abdurrahman'a İstanbul Gümrüğü'nden bir miktar maaş bağlanması için bkz. BOA, AE, SAMD. III, 24/2250, 14 S 1139/11 Ekim 1726.

210 Dilsiz Mustafa'nın ölümüyle zeameti başkasına verilmişti. Daha sonra oğlu İbrahim'e Derya Kaleminden zeamet bağlanmıştı. BOA, İE. HH, 3/242, 20 M 1084/7 Mayıs 1673.

211 Özcan, agm, s. 305.

rekli kesintiler yapıldıktan ve başkalarına olan borçları bu mallardan ödendikten sonra geriye kalanları ailelerine verilir. 1808'de ölen Enderûn dilsizlerinden Bîzebân Hüseyin Ağa'nın 1.005 kuruşluk emvâlinin dellâliye resmi ile borçları düşüldükten sonra geriye kalan 622,5 kuruşu annesine teslim edilmişti.²¹²

Bîzebân Osman Ağa ise ölmeden önce eşyalarının bir kısmının satılarak meyyit, iskat, kefen, zemzem, buhur, kurban, yemek ve gül suyu bedeli olarak cenazesinde kullanılmasını, kalanların ise Büyükdere'de bulunan dilsizlere bağışlanmasını vasiyet etmişti.²¹³ Ölümünden sonra eşyasının maddi değeri 1.265 kuruş olarak tespit edilmiş, bunun 656 kuruşu cenaze masraflarına ayrılmış kalan 609 kuruşu ise vasiyeti gereği aralarında Büyükdereli Halil, Yusuf, Sürmeli Ayaz'ın da bulunduğu dilsizlere dağıtılmıştı.²¹⁴

1826'da Seferli Odası ağalarından olan dilsiz Mehmet Salih Ağa'nın babası Seyyit Ahmet, Tersane-i Amire'nin kunduracıbaşı idi ve yaklaşık 26 sene bu hizmeti yürütmüştü. Bu hizmete babasından sonra Mehmet Salih Ağa getirilmiştir. Mehmet Salih Ağa kardeşleri Mehmet Sadık, Rukiye ve Ayşe ile beraber Tersane-i Amire'ye verilecek olan kunduraların üçte birlik hissesini almışlardı. Bu aile, Tersane-i Amire'ye yıllık 17 bin çift kundura satmaktaydı.²¹⁵

b. Tanzimat Dönemi

Tanzimat'ın ilanından sonra belgelere yansıdığı kadarıyla devlet hizmetinde bulunan dilsizlerin maaşları çalıştıkları birimlere göre çeşitlilik göstermektedir. 1842'de devlet hizmetine giren

.....

212 Bîzebân Hüseyin Ağa'nın ölümünden sonra kalan malları seccade, şeritli çuka, şal, çamaşır, hamam takımı, destâr, kavuk, fes, entari, sim zarf, tabak, minderlik kumaş, yorgan, yastık, kehribar çubuk takımı gibi 23 parça eşyadan oluşuyordu (BOA, *TSMAd*, 2676, 15 B 1223/6 Eylül 1808).

213 Bîzebân Osman Ağa'nın bağışladığı emvali arasında entari, kumaş, çamaşır, kaftan, yastık ve şal gibi günlük hayatta kullanılan eşyalar bulunuyordu (BOA, *TSMAd*, 4690)

214 BOA, *TSMAd*, 4660, 9 CA 1180/13 Ekim 1766.

215 BOA, C. BH, 89/4275, 21 R 1242/22 Kasım 1826.

Hacı Hüseyin Ağa'ya 200,²¹⁶ 1848'de ölen Meclis-i Vâlâ'yı Ahkâm-ı Adliye dilsizi Mehmet Ağa'ya 200,²¹⁷ 1849'da ölen Enderûn dilsizi Ahmet Kamil Ağa'ya 500,²¹⁸ yine aynı yıl vefat eden Babiâli dilsizi Mehmet Ağa'ya 200,²¹⁹ 1850'de Hamit Ağa'ya 500,²²⁰ 1851'de vefat eden Enderûn dilsizi Mustafa Ağa'ya yıllık 3.000,²²¹ 1854'te ölen Meclis-i Vâlâ dilsizi Hacı Mustafa Ağa'ya 150,²²² 1857'de Hacı Hüseyin Ağa'ya 500,²²³ 1865'te Tuna Vilâyeti'nde işe giren Lofçalı Hasan Ağa'ya 100,²²⁴ 1866'da Meclis-i Vâlâ dilsizlerinden Mehmet Rauf'a 250,²²⁵ Babiâli dilsizi Hacı Hüseyin'e 300,²²⁶ 1882'de Şûrâyı Devlet'te Mehmet Ağa'ya 150,²²⁷ 1883'te Babiâli'de Hasan Şük-

.....

216 BOA, İ. DH, 58/2886, 27 RA 1258/8 Mayıs 1842; Hüseyin Ağa, uzun yıllar devlet hizmetinde bulunmuştur. Hüseyin Ağa'ya 1847'de Sadrazam tarafından 500 kuruşluk bir yardım da yapılmıştı (Hüseyin Ağa'nın maddi yardım istediği devlet görevlilerinin listesi için bkz. BOA, A. M, 4/59, 30 Z 1263/8 Aralık 1847). Hüseyin Ağa'nın maaşına Şubat 1849'da 100 (BOA, A. AMD, 6/83, 1 R 1265/24 Şubat 1849), Mayıs 1854'te ise 50 kuruş zam yapılmıştır (BOA, İ. MVL, 305/12575, 10 Ş 1270/8 Mayıs 1854).

217 BOA, İ. MVL, 135/3678.

218 Ahmet Kamil Ağa'nın ölümüyle söz konusu maaş, Hırka-i Saadet hademesinden Mehmet Nuri Ağa'ya tahsis edilmiştir. BOA, İ. DH, 192/10779, 4 CA 1265/28 Mart 1849; BOA, A. MKT, 187/91, 8 CA 1265/2 Nisan 1849.

219 BOA, A. AMD, 6/83, 1 R 1265/24 Şubat 1849.

220 BOA, A. MKT. MVL, 30/69; Hamit Ağa'nın maaşına bir yıl sonra 333 kuruşluk bir ilave yapılmıştır. BOA, İ. DH, 230/13802, 9 CA 1267/12 Mart 1851; BOA, A. MKT. NZD, 29/72, 16 CA 1267/19 Mart 1851; BOA, İ. DH, 230/13847, 24 CA 1267/27 Mart 1851.

221 Mustafa Ağa'ya tahsis edilmiş olan yıllık üç bin kuruşluk maaş ölümünden sonra İstabl-ı Amire hademesinden Hasan Ağa'ya tahsis edilmişti. BOA, A. MKT. MHM, 41/100, 29 S 1268/24 Aralık 1851.

222 BOA, İ. MVL, 305/12575, 10 Ş 1270/8 Mayıs 1854

223 BOA, A. MKT. NZD, 231/76, 18 Z 1273/9 Ağustos 1857; 1859'da maaşına 24 kuruşluk zam yapıldı. BOA, A. MKT. NZD, 17/10, 1266/1859. Hacı Hüseyin Ağa'nın oğlu Tahsin Efendi de 1862 başında Şam Postanesi Müdürlüğü'ne talip olmuştu. BOA, A. MKT, NZD, 403/8, 17 Ş 1278/17 Şubat 1862.

224 BOA, MVL, 465/48, 11 L 1281/9 Mart 1865.

225 BOA, MVL, 512/5, 8 CA 1283/18 Eylül 1866; BOA, MVL, 520/22, 5 Ş 1283/13 Aralık 1866.

226 BOA, MVL, 512/5, 8 CA 1283/18 Eylül 1866.

227 BOA, İ. DH, 869/69514, 2 M 1300/13 Kasım 1882.

rü'ye 200,²²⁸ 1885'te Şûrâ-yı Devlet'te çalışan Mehmet Efendi'ye 92,²²⁹ 1909 Eylülünde Şûrâ-yı Devlet'te istihdam edilen dört dilsiz 2.200,²³⁰ 1898'de Babiâli'de başdilsiz olan Hüseyin Ağa'ya 900, yardımcısı Ferruh Efendi'ye 300,²³¹ 1919'da Babiâli'de başdilsiz olan Ferruh Efendi'ye 800, diğer dilsiz Sadık Ağa'ya ise 400²³² kuruş maaş ödeniyordu.

Küçük bir karşılaştırma yapmak gerekirse 1882'de dilsizler imam ve müezzinlerden daha fazla maaş alıyorlardı. Şûrâ-yı Devlet'te çalışan dilsiz Mehmet Ağa 150 kuruş maaş alırken, imam 150, müezzin ise 130 kuruş maaş alıyordu. Yine Babiâli'de çalışan imam ve müezzinler de 120 kuruş maaş alıyordu.²³³ 25 yıldan fazla bir süre Babiâli'de çalışan Lütfi Ağa, 13 Eylül 1862-12 Mart 1877 arasında 318, 13 Mart 1878-11 Mart 1880 arasında 235, 13 Mart 1880-12 Mart 1883 arasında 250, 13 Mart 1883-24 Temmuz 1889 arasında ise 350 kuruş maaş almıştı.²³⁴

Devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı dolayısıyla diğer devlet memurlarında olduğu gibi dilsizler de maaşlarını eksik alıyorlardı. Şûrâ-yı Devlet dilsizi Mehmet Sıtkı Efendi, 1900-1901 yıllarına ait 1.089 kuruşu alamadığı için 100 kuruşluk ev kirasını ödemekte

.....

228 BOA, İ. DH, 874/69800, 24 RA 1300/ 3 Şubat 1883. Hasan Şükrü'nün Bosna muhaciri olan babası Ahmet Efendi'den kalan Rami çiftliğinde bir dönüm ev arsasıyla Paşaçayırı'nda arazisi vardı. Bu emlakı medrese öğrencisi Silistrelili Mehmet Efendi tarafından elinden alınmıştı. BOA, DH. MKT, 1541/32, 4 M 1306/10 Eylül 1888; BOA, DH. MKT, 1562/85, 4 RA 1306/8 Kasım 1888; Bir başka kayıta ise Hasan Şükrü'nün Rusçuk göçmeni olduğu ifade edilmektedir. BOA, İ. DH, 874/69800, 24 RA 1300/ 3 Şubat 1883.

229 BOA, ŞD, 308/32, 9 Nisan 1301/21 Nisan 1885.

230 BOA, BEO, 3635/272570, 28 Ş 1327/14 Eylül 1909.

231 BOA, BEO, 1235/95570, 20 Nisan 1898. Lazistan Mutasarrıfı iken vefat eden Hamit Paşa'nın oğlu Babiâli dilsizi Ferruh Efendi'nin babasından kalan Beylerbeyi Çamlıca Caddesi'nde 31 bin kuruşluk bir evi (BOA, BEO, 1235/95570, 20 Nisan 1898; BOA, DH. İUM. EK, 49/92, 10 Mart 1919) ile Sultan Ahmet Camii yakınında 3-4 bin zirâlık bir arsası da mevcuttu (BOA, BEO, 728/54592, 28 B 1313/14 Ocak 1896).

232 BOA, DH. İUM. EK, 49/92, 10 Mart 1919.

233 BOA, İ. DH, 869/69514, 2 M 1300/13 Kasım 1882.

234 BOA, ŞD, 897/7, 15 CA 1307/7 Ocak 1890.

zorlanıyordu.²³⁵ Bir ay sonra ise Mehmet Sıtkı Efendi'nin maaşının 60 kuruşu alacaklıları tarafından tevkif ettirilmişti.²³⁶ Devlet idaresinde çalışan dilsizlerin bir kısmı da diğer memurlar gibi mülâzemenen yani maaşsız olarak işe giriyorlardı. Bunlara daha sonra mahlûl vukuunda maaş bağlanıyordu.²³⁷

İşe yeni giren bir dilsizle ödenecek maaş için başka birimlerdeki dilsizlerin maaşları dikkate alınmıştır. Aralık 1846'da Meclis-i Maarif Umumiye'de işe başlayan Mehmet Ali'ye maaş tahsis edilirken aynı tarihte Meclis-i Vâlâ'da çalışan Hüseyin Ağa'nın 200 kuruş aldığı belirtilerek eşit miktarda maaş almaları sağlanmıştır.²³⁸ Yine Meclis-i Vâlâ'da çalışırken vefat eden Hacı Mustafa Ağa'nın maaşı yine aynı birimde maaşsız olarak çalışan Mehmet ve Mehmet Ali ile Babiâli'de çalışan Hüseyin Ağa arasında kayd-ı hayat şartıyla eşit bir şekilde bölüştürülmüştür.²³⁹

Osmanlı merkez bürokrasisinde çalışan dilsizler genellikle maaşlarının azlığından dolayı, diğer birimlerden münhal kalan maaşlara talip olmuşlardır. Enderûndan çıkan dilsizlerden Hacı Hüseyin Ağa'ya 1851'de Çırağan Sarayı bekçisi iken ölen Feyzullah Ağa'nın 333 kuruşluk maaşı tahsis edilmiştir.²⁴⁰ 1856'da Hariciye Nezareti'nde çalışan Ali Rusuhî Ağa, annesinden kalan 100 kuruşluk maaşın kendisine verilmesini talep etmişse de reddedilmiştir.²⁴¹ Ertesi yıl yine Hariciye Nezareti'nden Hacı Hüseyin Ağa, Hazine-i Hassa'dan 500 kuruş maaş alan Esirci Salih Ağa'nın;²⁴² Babiâli dilsizi Mehmet

.....

235 BOA, BEO, 1682/126138, 14 RA 1319/1 Temmuz 1901.

236 BOA, DH. MKT, 738/61, 22 R 1321/8 Ağustos 1901

237 Dilsiz Ahmet Ağa'ya mahlûl vukuunda maaş verilmesi için bkz. BOA, A. MKT. NZD, 426/64, 24 Z 1278/22 Haziran 1862.

238 BOA, C. MF, 99/4947, 5 S 1263/2 Şubat 1847.

239 BOA, İ. MVL, 305/12575, 10 Ş 1270/8 Mayıs 1854

240 BOA, İ. DH, 230/13802, 9 CA 1267/12 Mart 1851; BOA, A. MKT. NZD, 29/72, 16 CA 1267/19 Mart 1851; BOA, İ. DH, 230/13847, 24 CA 1267/27 Mart 1851.

241 BOA, HR. MKT, 140/28 (18 B 1272/25 Mart 1856), 177/79 (29 C 1273/24 Şubat 1857) 266/3 (16 R 1275/23 Kasım 1858).

242 BOA, HR. MKT, 199/25, 5 Z 1273/27 Temmuz 1857; Esirci Salih Ağa'nın maaşı Ağustos 1857'de Hacı Hüseyin Ağa'ya (BOA, A. MKT. NZD, 231/76,

Ağa, 1857'de ölen Üsküdarlı Hacı Tevfik Efendi'nin 300 kuruşluk,²⁴³ 1860'ta Babîâli dilsizi Hacı Hüseyin Ağa Kayıkhaneçiler Kethüdası Mehmet Cemal Ağa'nın 250 kuruşluk,²⁴⁴ münhal maaşlarına talip olmuşlardır.

Memuriyetlerine devam ederken vefat eden dilsizlerin maaşlarının bir kısmı ise ailelerine verilirdi.²⁴⁵ Bunlar için genellikle maaşlarından Tekâüd Sandığı'na kesilen meblağ dikkate alınarak ailelerine maaş yapılırdı. 1848'de vefat eden Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye dilsizi Mehmet'in 200 kuruşluk maaşının yarısı ailesine diğer yarısı ise Babîâli dilsizi Hüseyin Ağa'ya tahsis edildi.²⁴⁶ 25 sene 10 ay, 12 gün devlet hizmetinde bulunan ve 24 Temmuz 1889'da Sadaret Dilsizi iken vefat eden Lütfi Ağa'nın²⁴⁷ ailesine verilen maaş, 64 kuruştur. Bu maaş, Tekâüd Sandığı'nca eşi Hatice Sabriye ve kızı Naciye Hanımlara evlenmeleri durumunda kesilmek şartıyla bağlanmıştı.²⁴⁸

c. Dilsizlere Yapılan Yardımlar

Devlet hizmetinde bulunan dilsizlerin bir kısmına ise ihtiyaçları halinde maddi yardımda bulunulmuştur. Bu yardımlar daha çok ev kirası ya da tamiratı için yapılmıştır. 1851'de Babîâli dilsizlerinden

.....

18 Z 1273/9 Ağustos 1857), Galatasaray'dan çıkan Dilsiz Ahmet Ağa'nın vefatıyla maaşı Mevlevî Tarikatı'ndan El-Hac Hamit Dede'ye bağlanmıştı (BOA, MVL, 347/44, 18 M 1272/30 Eylül 1855).

243 BOA, A. MKT. NZD, 244/67, 16 R 1274/4 Aralık 1857.

244 BOA, A. MKT. NZD, 305/10, 20 B 1276/12 Şubat 1860.

245 Meclis-i Vâlâ dilsizlerinden Hacı Mustafa'nın maaşının ailesine verilmesi için bkz. BOA, HR. MKT, 72/43, 14 C 1270/14 Mart 1854; 13 Aralık 1866'da ölen Meclis-i Vâlâ dilsizi Mehmet'in münhal maaşının ailesine verilmesi için bkz. BOA, MVL, 520/33, 6 Ş 1283/14 Aralık 1866; 1894'te ölen Şûrâ-yı Devlet dilsizi Mehmet Ağa'nın maaşının eşine verilmesi için bkz. BOA, DH. MKT, 280/58, 9 RA 1312/10 Eylül 1894.

246 BOA, İ. MVL, 135/3678, 5 R 1265/28 Şubat 1848; BOA, A. AMD, 6/83.

247 Hasta olan Lütfi Ağa, ölmeden iki sene önce hava değişimi için Bursa'ya gitmişti. BOA, DH. MKT, 1434/67, 4 ZA 1304/25 Temmuz 1887.

248 BOA, DH. MKT, 1657/38, 20 M 1307, 16 Eylül 1889; BOA, DH. MKT, 1681/92, 20 R 1307/ 14 Aralık 1889; BOA, ŞD, 897/7, 15 CA 1307/7 Ocak 1890.

Hacı Hüseyin Ağa'ya Davut Paşa Camii yanındaki bir ev, Evkâf-ı Hümayûn Nezareti bütçesinden satın alınmış,²⁴⁹ 1858'de de 2.500 kuruş tamirat masrafı ihsan buyurulmuştur.²⁵⁰ 1866'da İstanbul'da meydana gelen Demirkapı yangınında evi ve eşyası yanan Meclis-i Vâlâ dilsizi Mehmet Ağa'ya Unkapanı'nda Hıdır Bey Mahallesi'nde bulunan bir evin satın alınmasına Meclis-i Vâlâ'ca karar verilmişti.²⁵¹ 1888'de ise Şûrâ-yı Devlet Dilsizi Mehmet Ağa, fakirliğinden bahsederek Fatih'te Tercüman Yunus Mahallesi'ndeki 25 liralık bir evin devletçe satın alınarak kendisine verilmesini istemiştir.²⁵² 1889'da Üsküdar Sultan Tepesi'nde meydana gelen yangında Babiâli Dilsizi Hacı Hasan Ağa'nın da evi ve eşyası yanmıştı. Bunun üzerine Hacı Hasan Ağa'ya atıyye-i seniyye olarak 2 bin kuruşluk bir yardım yapılmıştır.²⁵³ Temmuz 1893'te İstavroz köyünde çıkan yangında Babiâli dilsizlerinden Mehmet'in evi zarar görmüştü. Evini tamir etmesi için Mehmet Ağa'ya 250 kuruş atıyye-i seniyye verilmiştir.²⁵⁴ Eylül 1902'de Şurâ-yı Devlet dilsizi Mehmet Sıdkı Efendi'ye Mesih Paşa Vakfı'ndan Atik Ali Paşa civarında Hasan Paşa Mahallesi'nde Arifzade Sokağında bulunan 80 zirâlık arsada 3 oda ve sofalı ahşap bir ev 7 bin kuruşa satın alınmıştır.²⁵⁵ Kasım 1892'de ise Babiâli dilsizi Hasan Şükrü Ağa, Fatih'te yeni aldığı üç odalı evi için yardım talebinde bulunmuştu.²⁵⁶

.....

249 BOA, A. MKT. NZD, 27/27, 11 R 1267/13 Şubat 1851; Hacı Hüseyin Ağa, daha sonra bu evin karşına bir ahır da yaptırmıştır. BOA, A. MKT. MHM, 82/50, 4 CA 1272/12 Ocak 1856.

250 BOA, İ. DH, 435/28732, 16 CA 1275/22 Aralık 1858. Bununla birlikte bu yardım ve ihsanlara rağmen Hüseyin Ağa'nın ev inşaatından dolayı Kostantin adlı bir esnafa yaklaşık 23 bin kuruşluk bir borcu bulunuyordu. BOA, A. MKT. NZD, 284/90, 2 Z 1275/3 Temmuz 1859.

251 BOA, MVL, 497/43, 19 S 1283/3 Temmuz 1866.

252 BOA, DH. MKT, 1577/101, 20 R 1306/24 Aralık 1888; BOA, DH. MKT, 1580/47, 27 R 1306/31 Aralık 1888.

253 BOA, DH. MKT, 1674/98, 23 RA 1307/18 Kasım 1889.

254 BOA, BEO, 248/18557, 17 M 1311/31 Temmuz 1893.

255 BOA, ŞD, 159/8, 9 CA 1320/14 Ağustos 1902; BOA, İ. EV, 32/29, 12 C 1320/2 Eylül 1902; Evin satın alınması hakkındaki iradeye rağmen ev, hazinenin malî sıkıntısından dolayı 1906'ya kadar alınamamıştır. BOA, DH. MKT, 598/78.

256 BOA, BEO, 103/7686, 18 R 1310, 8 Kasım 1892.

Padişah musâhiplerinden olan dilsiz Şamlı Ahmet Ağa'nın 1798'de ölümünden sonra ailesine Sadrazam mutfağından bir miktar yemek yardımı yapılarak 73 akçe verilmişti.²⁵⁷ Maaşları dışında dilsizlere ekmek yardımı da yapılıyordu. 1848'de vefat eden Mehmet Ağa'ya günlük altı ekmek tayinâtı verilmişti. Mehmet Ağa'nın ölümünden sonra ekmek tayinâtı diğer dilsiz Nazif Ağa'ya devredilmişti.²⁵⁸ 1850'de Babîâli Dilsizi Hüseyin Ağa'ya 2 çift,²⁵⁹ Mehmet Ağa'ya ise üç adet ekmek tayinâtı verilmişti.²⁶⁰

Dilsizlere yapılan bir başka yardım ise her sene Ramazan ayında verilen erzak bahasıydı. 1896 Ramazanı'nda Babîâli'de başdilsiz Hacı Hüseyin Ağa'ya 200, diğer iki dilsiz ise 100 kuruşluk erzak bedeli verilmişti.²⁶¹ 1899 yılında ise evlenecek olan Şûrâ-yı Devlet dilsizi Safi'ye 150 kuruşluk bir atıyye-i seniyye verilmiştir.²⁶²

Boğaziçi'nde ikamet eden Babîâli dilsizlerine işe geldikleri günler için aylık 90-100 kuruş bilet parası da ödenmekteydi.²⁶³ 1893'te Babîâli dilsizi iken vefat eden Ahmet'in ailesine cenaze masrafı olmak üzere 200,²⁶⁴ 1900'de ise oğlunu sünnet ettirecek olan Babîâli dilsizi Sadık Ağa'ya 500 kuruşluk bir yardım yapılmıştı.²⁶⁵

8. Dilsizlerin Eserleri

İstihdam edilen dilsizlerin vakıf kuracak kadar gelire sahip oldukları belgelerden anlaşılmaktadır. Bu eserler daha çok, tarla ve bahçe dışında, cami, çeşme, han, hamam, kütüphane, muvakkıthane ve değirmenden oluşuyordu. Hayrat sahibi dilsizlerden biri de

.....

257 BOA, C. SM, 21/1098, 2 N 1212/18 Şubat 1798.

258 BOA, İ. MVL, 135/3678.

259 BOA, İ. DH, 221/13153, 6 CA 1266/20 Mart 1850.

260 BOA, MVL, 325/73, 27 B 1266/8 Haziran 1850.

261 BOA, BEO, 743/55669, 27 Ş 1313/11 Şubat 1896; BOA, BEO, 749/56154, 19 N 1313/4 Mart 1896.

262 BOA, BEO, 1271/95301, 15 L 1316/26 Şubat 1899.

263 Başdilsiz Ferruh ve diğer dilsiz Sadık Ağa'nın bilet bordoları için bkz. BOA, DH. İUM. EK, 49/92, 10 Mart 1919.

264 BOA, BEO, 181/13569, 23 N 1310, 10 Nisan 1893.

265 BOA, DH. MKT, 2336/81, 25 Z 1317/26 Nisan 1900.

IV. Mehmet (1648-1687) devrinde oldukça nüfuz sahibi olan Kılı Tavşan [İbrahim]Ağa'ydı. Kılı Tavşan Ağa, Üsküplü'de bir sebil inşa ettirmişti.²⁶⁶ Tavşan İbrahim Ağa'nın Ayasofya Camii civarındaki vakfının 20 Haziran 1765-6 Mayıs 1769 yılları arasındaki geliri 14.700 gideri ise 62 bin akçeydi.²⁶⁷

Enderûn-ı Hümâyûn dilsizlerinden Süleyman Ağa ise Kosova'nın Yakova kasabasında bir vakıf kurmuştu. Süleyman Ağa, aynı zamanda Yakova kasabasının da kurucusuydu.²⁶⁸ Vakıf bünyesinde tarla ve bahçeler dışında bir cami, bir han, bir hamam, bir değirmen ile Yakova çarşısında birkaç dükkân bulunuyordu. Bu vakfın 1761-1773 yılları arasındaki geliri 872.472 akçeydi.²⁶⁹ Vakıf, 1835'te Haremeyne, Tanzimat'ın ilanından sonra 1840'ta da Maliye hazinesine devredilmişti. 1860'a gelindiğinde bir cami, bir kütüphane ve muvakkıthaneden oluşan vakıf malları oldukça harap olmuştu. 1861'de cami bazı hayırseverler tarafından tamir ettirilmiş, muvakkıthane ve kütüphanenin tamiri için gerekli olan 6.500, hademe ve yemek masrafı için ise yıllık 2.850 kuruş Maliye tarafından karşılanmıştı.²⁷⁰ Yukarıda saydığımız gibi bu kadar emlak ve geliri bulunan vakfın mallarından 1891'de sadece hamamı kalmıştı. Vakfın 1891'de Yakova Çarşı Camii'ne döşenecek olan 9 bin kuruşluk mefruşatı ödeyemez hale gelmesiyle söz konusu masraflar daha önce olduğu gibi Maliye tarafından karşılanmıştır.²⁷¹

Dilsiz Hacı Ali Ağa'nın Elbistan'da kendi adıyla anılan bir camisi vardı. 13 Aralık 1754'te caminin imam-hatipliğine yarım hisse

.....

266 Mehmed Süreyya, *age*, V, s. 1624.

267 BOA, TSMAd, 5672.

268 BOA, Y. MTV, 49/86, 3 N 1308/12 Nisan 1891.

269 *Osmanlı Belgelerinde Kosova Vilayeti (Vilajeti i Kosovës Në Dokumentet Arkivore Osmane)* (Yay. Haz. H. Y. Ağanoglu, S. Bayram, Y. Karaca, A. S. Torun, M. Yıldıztaş), DAGM Yay., İstanbul 2007, s. 349-351.

270 BOA, MVL, 940/67, 28 C 1278/31 Aralık 1861; BOA, İ. MVL, 460/20691, 11 B 1278/12 Ocak 1862; BOA, A. MKT. MVL, 139/92, 19 B 1278/20 Ocak 1862.

271 BOA, ŞD, 347/36, 23 Mart 1309/4 Nisan 1893; BOA, Y. MTV, 49/86, 3 N 1308/12 Nisan 1891; BOA, İ. ML, 5/59, 26 L 1310/13 Mayıs 1893.

ile Mehmet ve Musa Halifeler atanmıştı.²⁷² Dilsiz Ali Ağa'nın da İstanbul'da yaptırdığı bir çeşme ve bu çeşmeye ait bir vakfi bulunmaktaydı. Dilsiz Ali Ağa, vakfi kurduktan sonra yönetimini oğullarına bırakmıştı. Vakıf görevlisine günlük üç akçe verilmekteydi. 30 Mart 1777'de bu hizmete Mehmet Salih Efendi getirilmiştir.²⁷³ Bunların dışında Bîzebân Arar Ağa²⁷⁴ ve Çerkez Bîzebân'ın İstanbul'da birer vakfi bulunuyordu. Çerkez Bîzebân'ın vakfının yıllık geliri 67.280 akçeydi.²⁷⁵

9. Osmanlı Devleti'nin Engelli Politikası

Padişah ile tebaası arasındaki sembolik ilişkilerden biri de “padişah ihsanı” denilen “atiyye”lerdi. İhtiyaç sahiplerinin padişaha yazdıkları arzual neticesinde uygun görülürse bu kişilere maddi yardım sağlanırdı. Bu tür yardımlar daha çok *muhtacîn* adı altında yapılırdı. Bunlara yapılan yardımlar arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla şu şekildedir: 1853'te Eğriboyun Dilsiz Hasan'a Sultan II. Mahmut Vakfi'ndan 15,²⁷⁶ 1858'de Tırnova Kazası'nın Hacı Hamza Mahallesi'nde oturan dilsiz Süleyman'a aylık 15 kuruş maaşla yıllık 3 okka erzak ve 1,5 okka zeytin,²⁷⁷ dilsiz Abdullah'a ömür boyu olmak üzere 13 Aralık 1860'dan itibaren Sayda Eyaleti bütçesinden aylık 50²⁷⁸ kuruş ödenmiştir.

Lazistan Mutasarrıfı iken vefat eden Hamit Paşa'nın dilsiz oğlu Ferruh'a kayd-ı hayat şartıyla 128 kuruş maaş verilmişti.²⁷⁹ Fer-

.....

272 BOA, HH, 1448/31, 27 S 1168/13 Aralık 1754.

273 BOA, C. BLD, 76/3756, 20 S 1191/30 Mart 1877.

274 BOA, *TSMAd*, 3801.

275 BOA, *TSMAd*, 5558 ve 4588.

276 BOA, MVL, 336/41, 21 N 1269/ 28 Haziran 1853; BOA, İ. MVL, 276/10762, 5 L 1269/12 Temmuz 1853. Dilsiz Eğriboyun Hasan Meclis-i Vâlâ'ya verdiği dilekçesinde 50 kuruş maaş istemişti. BOA, MVL, 135/77, 24 C 1269/25 Şubat 1853.

277 BOA, MVL, 891/46, 17 RA 1275/25 Ekim 1858.

278 BOA, A. MKT. UM, 452/53, 21 B 1277/2 Şubat 1861.

279 BOA, BEO, 3/219, 15 L 1309/13 Mayıs 1892; Bu maaş, daha sonra 115 kuruşa düşürülmüştür. BOA, BEO, 2685/201314, 13 Ş 1323/13 Ekim 1905.

ruh Efendi, Babiâli'de dilsizliğe atandıktan sonra babasından almakta olduğu maaş kesilmişti.²⁸⁰ 19 Eylül 1894'te yayınlanan bir irade ile *muhtacîn* tertibinden maaş alanların devlette işe başlamaları halinde maaşları kesilmeyecekti.²⁸¹

İstanbul'da bulunan imarethanelerde körlere devamlı olarak yemek verilirdi. Bu yemekler önceleri aylık olarak körlerin vekillerine verilirken daha sonra, günlük olarak bizzat körlere verilmeye başlanmıştır. Bu uygulama ise uzak mahallelerde oturan körlerin imarethanelere gelmesini zorlaştırıyordu. Bunun üzerine körlerin bir kısmı tekrar eski uygulamaya dönülerek yemeklerin vekillerine verilmesini talep etmişlerdi.²⁸²

Yedi Sekiz Hasan Paşa'nın Beşiktaş Muhafızı olduğu sırada İstanbul'da bulunan körlerin bir kısmı başlarındaki Kör Osman'ın önderliğinde Yıldız Sarayı önüne gelerek, daha önce kendilerine maaş bağlandığını ve imaretlerde de yemek verildiğini fakat sonradan bu usulün terk edildiğini bildirmişler ve bu sırada da "Padişahım çok yaşa" şeklinde tezahürat yaparak yeniden maaş ve yemek yardımında bulunmasını talep etmişlerdi.²⁸³

Muhtemelen bu olaydan sonra Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti tarafından İstanbul'da ikamet eden ihtiyaç sahibi âmâlara maaş ve fodula (pide) verilmeye başlanmıştır. Bu konuda elimizde bulunan bir defter, oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir. Defterdeki kayıtlara göre tamamı Müslüman olmak üzere 65 köre *muhtacîn* tertibinden günlük üç kuruş tayın ile altı adet fodula (pide) veriliyordu. Bunlara verilen maaş ilk başlarda 20 ilâ 100 kuruş arasında değişmekteyken 14 Nisan 1914'ten itibaren 100 kuruş olarak sabitlenmişti. Körün memleketine gitmesi durumunda ise maaşı, Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti'nin memleketindeki birimine aktarılırdı. Defterdeki bir başka kayıt ise maaş alan körlerin memleketlerinin belirtilmiş olmasıdır.

.....

280 BOA, BEO, 399/29883, 4 ZA 1311/9 Mayıs 1894.

281 BOA, BEO, 2685/201314, 13 Ş 1323/13 Ekim 1905.

282 BOA, A. MKT. NZD, 415/81, 2 ZA 1278/1 Mayıs 1862; BOA, A. MKT. NZD, 423/40, 7 Z 1278/6 Mayıs 1862.

283 Ethem Erkoç, *Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa ve Bir Devrin Hikayesi*, Çorum 2004, s. 128-129.

Kayda göre körlerin memleketleri ise şu şekildedir: Malatya dokuz, Siirt altı, Elazığ beş, Sivas dört, Mısır dört, Erzincan dört, Cidde dört, Ankara üç, İstanbul üç, Şam, Kerkük, İskenderiye, Bayburt, Bartın, Aydın iki; Yalova, Van, Trabzon, Sofya, Konya, Kilis, Girit, Erzurum, Diyarbakır, Çankırı ve Bitlis bir.²⁸⁴ Yine ailevi sebepler yüzünden ülke içinde seyahat edecek olan dilsizlere de kolaylık gösterilmiştir.²⁸⁵

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belediye teşkilâtının ve yerel yönetimlerin şekillenmeye başlaması Osmanlı Devleti'nde yoksulların korunması meselesine yeni bir boyut kazandırmıştır. 1868 tarihli Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnâmesi, belediye dahilindeki yoksulların korunması görevini şehremanetine bırakmıştır. Nizamnâmedeki ifadeyle "...âmâ ve bîzebân (kör ve dilsiz) ve yetim ve bîvaye çocukların terbiyesi... erbâb-ı ihtiyacın iaşesi" belediyenin görevleri arasında sayılmıştır. 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu ve Vilâyât Belediye Kanunu'nda da aynı görevler tekrar edilmektedir.²⁸⁶ Belediyelerin kendi bütçelerinden engellilere yardım ettiği bilinmektedir. Belediyelerin yaptıkları yardımlara bir örnek vermek gerekirse; 1893 kışında katırcılık yaparken kar fırtınasına yakalanarak sağ ayağı kesilen Kertiloğlu Mustafa ve ailesine Giresun Belediyesi tarafından aylık 140 kuruş yardım yapılmaktaydı.²⁸⁷

Sağır ve dilsizlerin askerlikten muaf olabilmeleri için daha önceleri İstanbul'da bunların muayene olmaları gerekiyordu. Bu ise bazen aylarca sürdüğü gibi muayeneye gelen sağır ve dilsizlerin çok büyük masrafa mâl oluyordu. Bu mağduriyeti gidermek için 26 Kasım 1911'de müzakere edilen Askerlik Kanunu'nda iki gözü kör olanlarla sağır ve dilsizlerin askerlikten muaf (efrâd-ı mez'ûne) sayılmaları görülmüştü.²⁸⁸

.....

284 BOA, *EvD*, 42260, Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti'nden maaş ve fodula alan âmâların isim ve maaş kayıtları.

285 BOA, A. MKT. DV, 115/8, 13 M 1274/3 Eylül 1857.

286 Özbek, *age*, s. 34.

287 Sezai Balcı, *Giresun Rumları ve Gayrimüslim Bir Belediye Başkanı: Kaptan Yorgi Konstantinidi Paşa*, İkinci Baskı, Libra Kitap, İstanbul 2012, s. 126.

288 MMZC, Devre I, c. II, 65, 26 Kasım 1911. (<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic04c002/mmbd01ic04c002ink020.pdf>) (05/10/2013)

Babaları devlet memuru iken ölen engellilerle yapılan bir düzenleme ile iki gözü kör, felçli, akıl hastası olan ve elinden iş güç gelmeyen erkek çocuklarına yaşları ne olursa olsun maaş bağlanabiliyordu. Bu durum Memurîn-i Mülkiye Tekaüd Kararnamesi'nin 40. maddesinin şerhinde şu şekilde açıklanmıştı: "İki gözü âmâ ve meflûc ve makad ve mecnûn ve menzûl olanlar ile ahval-i mesrûde derecesinde ma'lûl ve bütün bütün kâr ve kesbden mahrûm oldukları tibben tahakkuk eden evlâd-ı zükûr 20 yaşını ikmal etmiş olsalar bile maaşlarının kayd-ı hayat ile ifa olunacağı".²⁸⁹

Bu şerh yalnızca dilsizleri kapsamıyordu. Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin 29 Şubat 1908 tarihli toplantısında dilsizlerin başkasının yardımına ihtiyaç duymadan geçinebilecekleri ifade edilmişti. Fakat dilsizlerin aynı zamanda kararnâmenin tarif ettiği derecede (nimet-i tekellümden mahrumiyet ise nevâkıs-ı azâ-yı beşerden belki en mühimmesi bulunduğu göre) maluliyetten sayılacağı da vurgulanarak bunların da Memurîn-i Mülkiye Tekaüd Kararnamesi'nin 40. maddesi kapsamına alınmaları önerilmişti.²⁹⁰ Bu öneri üzerine Meclis-i Vükelâ 6 Ağustos 1908 tarihli toplantısında kararnâmenin 40. maddesinin dilsizleri de kapsamasını kabul etmiştir.²⁹¹

Suçta bulaşan dilsizlere ise herhangi bir ayrımcılık yapılmamış, ceza kanununa göre yargılama ve cezalandırılmaları gerçekleştirilmiştir. 1859'da Dilsiz Mustafa, Çivizade semtinde Hava Hatun'un evine girerek, hırsızlık yapmıştı. Evin bahçe duvarından kaçarken yakalanmıştı. Dilsiz Mustafa, çaldığı eşyaların bir kısmını iç çamaşırında saklamıştı. Yargılandıktan sonra Ceza Kanunu'nun 231. Maddesine göre 5 ay müddetle hapsedilmesine karar verilmiştir.²⁹² Haziran 1917'de ise sağır ve dilsizlerin nüfus kütüğüne kayd edilirken güvenlik gerekçesiyle durumlarının belirtilmesi istemişe de Hukuk Müşavirliği tarafından reddolunmuştu.²⁹³

.....

289 BOA, BEO, 3375/253061.

290 BOA, BEO, 3375/253061, 26 M 1326/29 Şubat 1908.

291 BOA, MV, 119/96, 8 B 1326/6 Ağustos 1908.

292 BOA, MVL, 824/33, 27 ZA 1275/28 Haziran 1859.

293 BOA, DH. HMŞ, 3-1/2-12, 3 Haziran 1917.

Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nde dilsizlerin istihdam edilmesine Fatih Sultan Mehmet devrinde başlanmıştır. Osmanlı klasik döneminde dilsizler daha çok Saray ve Harem'de Tanzimat'tan sonra ise Babıâli, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Meclisi, Hariciye Nezareti, Meclis-i Vâlâ, Meclis-i Maarif-i Umumiye ve Şûrâ-yı Devlet gibi birimlerde istihdam edilmiştir. Klasik dönemde daha çok Saray ve Harem'de bulunan dilsizler, musahip, berber, soytarı ve cellât olarak Osmanlı sarayının günlük çalışma hayatında kullanılmıştır. Bunların saraya alınmasındaki en önemli etkenlerden biri zekâları ve bunun yanında beden ve yüz güzelliğiydi. Dilsizler, kendilerine mahsus işaretlerle anlaşılırdı. Bu işaretlere de “*dilsiz dili*” denirdi. Tanzimat'tan önce Osmanlı bürokrasisinde istihdam edilen dilsizlerin sayısı 25-40 arasında değişmekteydi. Tanzimat'tan sonra ise yukarıda sayılan birimlerde 1-2 dilsiz istihdam edilmiştir.

Klasik dönemde dilsizler tımarla gelirlerini sağlarken, Tanzimat'tan sonra maaşa bağlanmışlardır. Dilsizler içerisinde Kılıcı Tavşan İbrahim Ağa ve Yakovalı Süleyman Ağa gibi vakıf kuranlar da bulunmaktaydı. Dilsizlere “padişah ihsanı” denilen “atiyye”lerle çeşitli yardımlarda bulunulmuştur. Bunun dışında daha çok *muhtacîn* tertibatı adı altında dilsizlere ödeme de yapılmıştır. Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti diğer alanlarda olduğu gibi dilsizlerinde hak ve hukukunu korumak için birçok yeni düzenleme yapmıştır. Suça bulaşan dilsizlere ise herhangi bir ayrımcılık yapılmamış, ceza kanununa göre yargılama ve cezalandırılmaları gerçekleştirilmiştir.